

EUMENEIA ANTİK KENTİ ÜZERİNE*

CELAL ŞİMŞEK**

ON THE ANCIENT CITY OF EUMENEIA

Abstract

Ancient Eumeneia was located within Phrygia and was part of the Apameia Conventus in terms of administration. Today, it is located in a large area on Sarıbaba Hill, including a water spring below, where the Işıklı town leans to on the north, in Çivril township of Denizli province. The city was named after Eumenes II by his brother the Pergamene King Attalos II Philadelphos (159-138 BC) in the Hellenistic period.

The city must have stayed in the Seleucid hands until the Battle of Magnesia in 190 BC and the ensuing Peace of Apameia signed in 188 BC. In this regard, the fortifications on the Sarıbaba Hill where the Hellenistic city is located have a masonry indicating a date earlier than the 2nd century BC; the water spring and rock niches above it and the ceremonial grounds point to the sanctuaries of the Phrygian period. The city was settled on terraces on the slopes of Sarıbaba Hill reflecting the Pergamene tradition. The Hellenistic city is found at a strategic point meant for defense on a crossroads. The city spread down to the plains around the Işıklı spring during the Roman and Byzantine periods. In the early 13th century AD, the region passed into the Turkish hands entirely.

Eumeneia retained its wealth through the Hellenistic, Roman and Byzantine periods due to its location at a crossroads and in a fertile plain. The Eumeneia-type tomb stones influenced the other sites in the region. Burial types include rock tombs, chamosoria, built basins, vaulted tombs, monumental tombs half cut into the rock, and sarcophagi with reliefs (columns, frieze and garland).

Key words: Eumeneia, Sarıbaba Hill, Phrygia, Işıklı, Cybele.

Özet

Antik Çağ'da Eumeneia, Frigya Bölgesi içinde yer alır ve yönetim olarak Apameia Conventus'una dâhildir. Günümüzde ise Denizli İli, Çivril İlçesi Işıklı Kasabası'nın kuzey yönde yaslandığı Sarıbaba Tepesi üzerinde ve aşağıda su kaynağının da yer aldığı geniş alanda yayılmıştır. Kente Hellenistik Devir'de, Bergama Kralı II. Attalos Philadelphos (M.Ö. 159-138) tarafından, kardeşi II. Eumenes'in adı verilmiştir.

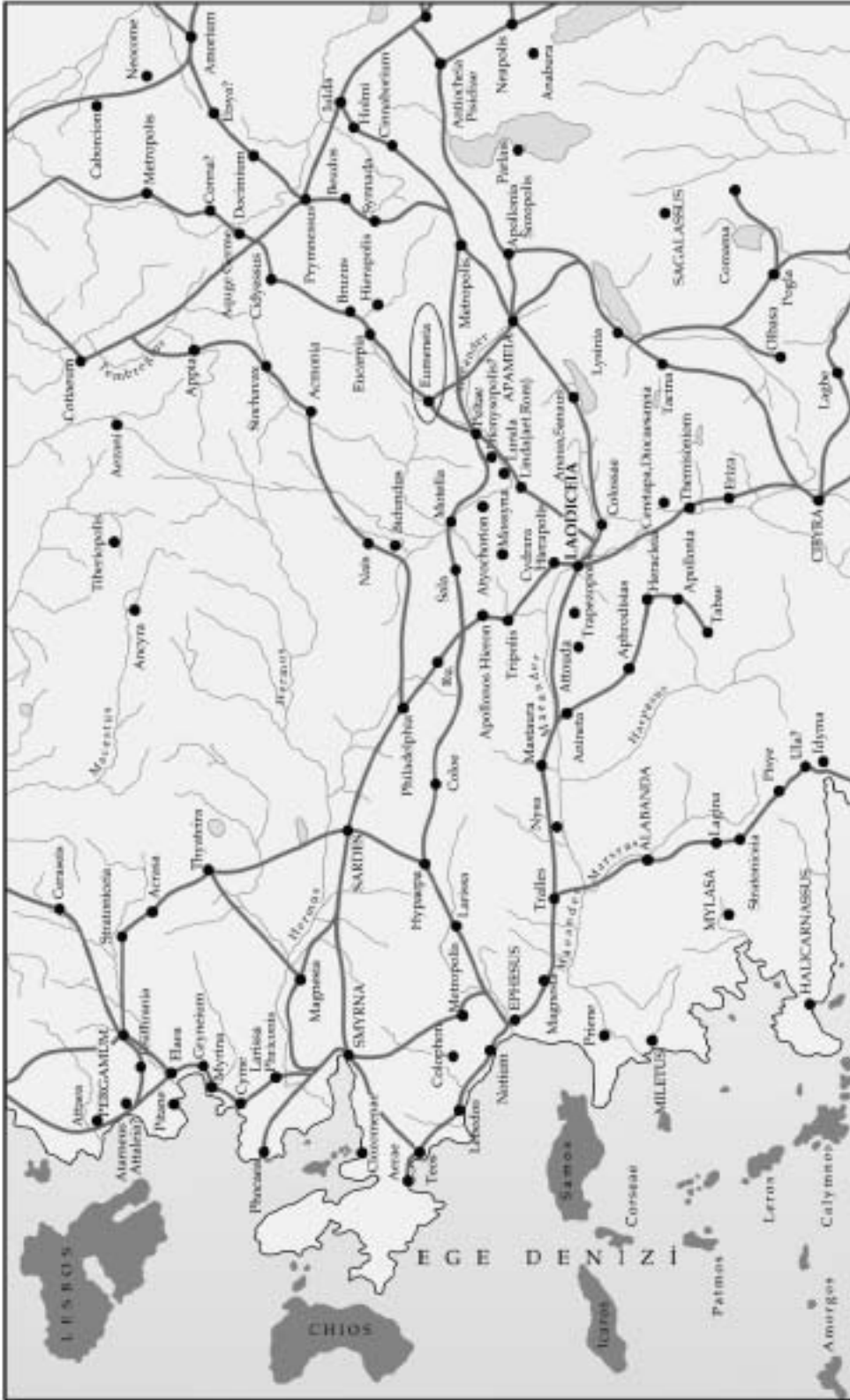
M.Ö. 190 yılında yapılan Magnesia Savaşı ve M.Ö. 188 yılındaki Apameia Barışı'na kadar kent, Seleukoslar yönetiminde kalmış olmalıdır. Hellenistik kentte yer alan sur duvarlarının gösterdiği stil, M.Ö. 2. yüzyıldan daha erkene tarihlenir. Diğer taraftan su kaynağı ve üstünde yer alan kaya mihrapları ile tören alanları, Frig Dönemi'ndeki kutusal alanlara işaret etmektedir. Sarıbaba Tepesi'ndeki yerleşim, Bergama kent geleneğini yansıtır şekilde, teraslar üzerinde planlanmıştır. Hellenistik kent tamamen geçiş noktası üzerinde savunmaya yönelik stratejik bir konumdadır. Roma ve Bizans devirleri kenti, Işıklı Su Kaynağı etrafında ovaya doğru yayılmıştır. 13. yüzyıl başlarında ise bölge tamamen Türkler'in eline geçmiştir.

Eumeneia Hellenistik, Roma ve Bizans devirlerinde geçiş noktasında ve verimli ovada yer alması sayesinde, zenginliğini hep korumuştur. Bölgede karakteristik Eumeneia tipli mezar taşları diğer kentlere de etki yapmıştır. Mezar tipleri ise kaya mezarları, kaya oygu tekneler, örgü tekneler, tonozlu mezarlar, yarısı kayaya oyulmuş anıt mezarlar ve kabartmalı lahitler (sütunlu, frizli ve girlandlı) olarak sıralanabilir.

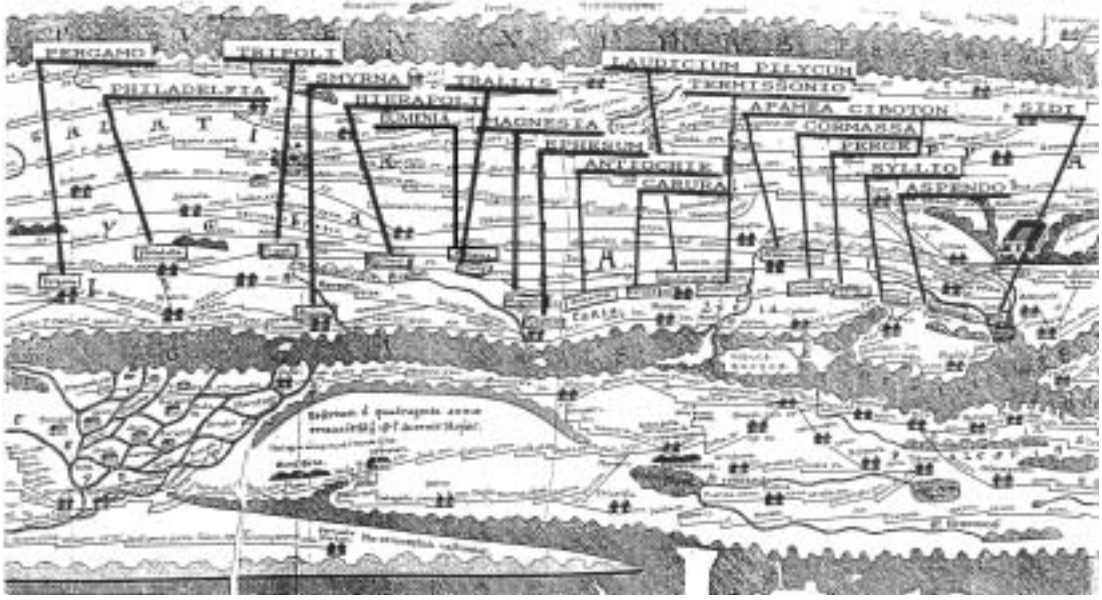
Anahtar kelimeler: Eumeneia, Sarıbaba Tepesi, Frigya, Işıklı, Kybele.

* Eumeneia Antik Kenti için 2001 yılında Çivril Sempozyumu'nda hazırlanan bildiri iki isimli olarak sunulmuştur (B. SÖĞÜT – C. ŞİMŞEK, "Eumeneia", Düünden Bugüne Çivril Sempozyumu, Bildiriler, Eylül 2001 Çivril, Ankara, 2002, 301-331). Bu bildiri kitabında metin ve resimler dar kapsamda yayımlanmıştır. Diğer taraftan bildirinin yerel nitelikte olması ve kitabın sadece Denizli içinde dağıtılması nedeniyle kentin daha geniş olarak bilim dünyasına tanıtılması amaçlanmıştır. Makalede mevcut bölümler detaylandırılarak, bunun yanında yeni bölümler eklenmiş; kaynaklar, çizimler ve resimler hem arttırılmış, hem de güncellenmiştir.

** Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kinikli Kampüsü, DENİZLİ.

Resim 1: Batı Anadolu Roma yollarını gösteren harita (Galler – Bean).

Resim 2: Peutinger tablosundaki yol güzergâhı.

Coğrafi Konum ve Tarihçe:

Eumeneia Kenti, antik coğrafyada Batı Frigya Bölgesi içinde, Lampe Ovası'nın sonunda yer alır. Kalıntılar günümüzde Denizli İli, Çivril İlçesi, Işıklı Kasabası sınırları içindedir. Hellenistik kent, kasabanın kuzey yönünde yaslandığı Sarıbaba Tepesi üzerinde olup, Roma ve Bizans Devri yerleşimleri ise su kaynağının etrafı ile kasaba ve ovada yayılmıştır¹ (Resim 1).

Hellenistik Devri'ned (M.Ö. 2. yy), Pergamon Kralı II. Attalos Philadelphos (M.Ö. 159-138) tarafından kentin adı "Eumeneia" olarak değiştirilerek, kardeşi II. Eumenes onurlandırılmıştır.² Pergamon politikası gereği M.Ö. 2. yy kentleri (M.Ö. 188 yılında yapılan Apameia Barışı sonrası) daha çok Seleukos kentlerine karşı kurulmuştur. Bu yönüyle 15 km güneybatıda yer alan Peltai (Çivril) bir Seleukos kolonisidir. Kentin bu dönemdeki kuruluş amacı, üst Büyük Menderes Vadisi içinde geçiş noktasında stratejik bir konumda olmasından kaynaklanmakta olup, Eumeneia³ üzerinden, Apameia'ya (Dinar) ve daha iç kesimlere uzanan yol geçişlerinde kontrolü elde tutmak, aynı

zamanda Pergamon Krallığı etkisini daha geniş bir alana yaymaktır.⁴

Eumeneia üzerinden doğuya ulaşım Eukarpia ve Brouzos yolu ile sağlanır. Batıya ise Peltai bağlantılı olarak Motella, Sala güzergâhı üzerinden Sardeis-Ephesos'a ya da Lo-unda üzerinden Laodikeia'ya ulaşır (Resim 2). Bu açıdan antik kentin bulunduğu sivri konik şeklindeki Sarıbaba Tepesi tüm Işıklı Ovası'na hakim olup (Resim 3-4), günümüzde de Dinar'a (Apameia) ulaşım dağ yamaçlarındaki dar noktadan sağlanmaktadır. Işıklı Su Kaynağı'nın çıktığı noktadan itibaren günümüzdeki göl alanı Antik Çağ'da göl ve bataklık.⁵

Vadinin üstünde yer alan Sarıbaba Tepesi'nin konik zirvesi, kuzey yönde yükselerek antik kentin bulunduğu alanı kapatmaktadır (Resim 5-8). Tipik bir Frigya Bölgesi kenti olan Eumeneia'yı, Plinius (N.H., V 108) Karya içindeki kentler listesine yerleştirmiştir.

Sarıbaba Tepesi zirvesindeki yamaçta kurulan erken dönem Eumeneia'sı, Pergamon kent geleneğine uygun olarak planlanmıştır.⁶ M.Ö. 130/129 yıllarında Anadolu'nun

Resim 3: 25.000 Ölçekli Işıkli ve Sarıbaba Tepesi haritası.

Resim 4: Eumeneia ve yakın çevresini gösteren uydu fotoğrafı.

bir Roma eyaleti hâline gelişiyle birlikte İmparatorluk Devri kenti Işıkli Su Kaynağı etrafındaki ovada yayılmıştır.⁷ Bu açıdan da kent, Pergamon ile büyük benzerlik göstermektedir.⁸ Hellenistik Devir Pergamon kent geleneği; Grek şehircilik anlayışını yansıtan Atina Akropolü'nün dinsel ve kutsal karakterlerine karşın, daha çok halk toplantılarının ve gezintilerinin yapıldığı, günlük yaşamının geçtiği, devlet ve ticaret işlerinin görüldüğü, spor hareketlerinin düzenlendiği alan ve yapılardan oluşur.⁹ Bu uygulama daha çok Anadolu'ya özgü bir karakter taşır. Çünkü Pergamon Akropolü'nün mimari düzenlemesi tipik bir Anadolu geleneğini yansıtmakta olup, bu açıdan Hattuşaş'daki Büyük Kale ve Troia VI ile benzerlikler gösterir.¹⁰

Eumeneia'da, Roma İmparatorluk Devri kentinin bulunduğu alanda, kenti doğuya doğru sınırlayan zengin su kaynakları vardır (Resim 4, 9). Bu kaynakla, Hellenistik Dönem'de, ovanın güneyine doğru akarak, bü-

yük bataklıklar meydana getirir ve Büyük Menderes Nehri ile birleşme yerinde akarsu olma özelliğini kaybederler. Roma İmparatorluk Devri'nde ise bu bataklıklardaki su kaynaklarının Büyük Menderes Nehri'ne ulaştırılması için kanal ve kanalizasyon sistemleri yapılmıştır.¹¹ Su kaynağının bulunduğu ırmak Antik Çağ'da "Kloudros" olarak adlandırılmıştır. Glaukos ise bugünkü Kufi Çayı'dır. Ramsay'inde belirttiği gibi, "su kaynaklarının ve zengin ovanın bulunduğu alanda daha eskiye gidecek Anadolu'ya özgü yerleşimlerin olmasında şüphe yoktur".¹² Bunun kanıtı, kutsal su kaynağının 30 m kuzey kısmında yer alan Kybele Açık Hava Kült Alanı'dır.¹³ Su kaynakları, antik dönemde tanrının en büyük hediyesi olarak kabul edilmiş ve bu kaynakların etrafında, Anadolu'ya özgü tapım alanları (Kybele için) yapılmıştır. Bu alanda merkezi bir Hieron ve buna bağlı büyük tapınak arazilerinin varlığı, belki de Kloudros (Işıkli) Kaynağı'na kadar uzanmaktaydı.¹⁴ Dionysopolis Antik Kenti yakınlarında yer alan Leto, Artemis (?) ve

Resim 5: Işıklı Ovası'ndan Sarıbaba Tepesi.

Resim 6: Hellenistik Eumeneia Kenti'ni kuzey yönde kapatan Sarıbaba Tepesi Zirvesi.

Resim 7: Hellenistik Eumeneia, kuzeydoğu yönde Sarıbaba Tepesi yamaçları.

Resim 8: Hellenistik Eumeneia'dan kuzey göne doğru Işıklı Ovası'nın görünümü.

Apollon Lairbenos Hieronu gibi, Eumeneia yakınlarında da Attanasos'da Men Askaenos için yapılmış Hieron yer almaktaydı ve burada çalışan rahipler izinlerini Dionysopolis'den alıyorlardı.¹⁵ Bu durum göz önüne alındığında Dionysopolis Antik Kenti'nin bölgedeki dinsel önemi ortaya çıkmaktadır. Ancak günümüzde bu kente ilişkin çok az kalıntı mevcut olup, kentin Çal-Ortaköy sınırları içinde olduğu tahmin edilmektedir.¹⁶ Diğer taraftan Apollon Lairbenos Tapınağı'nın kalıntıları günümüze kadar ulaşmıştır.¹⁷

Eumeneia Sikkeleri ve Bunlarda Betimlenen Kutsal Alanlar:

M.Ö. 2. yy ortalarında II. Eumenes'in adını alan antik kentte, diğer Pergamon kuruluşu olan kentlerde olduğu gibi, Pergamon politikasının gereği olarak Anadolu düşüncesine dayanan uygunluk ön plandadır. Bölgede Hellenistik (M.Ö. 2. yy'ın 2. yarısı) ve Roma İmparatorluk devirlerinde Eumeneia zenginleşmiştir; buna karşın Peltai gittikçe önemini kaybeden bir kent konumuna gelmiştir¹⁸. Bu dönemlere ait Eumeneia sikkelerinin bolluğuna rağmen, Çok az miktarda Peltai sikkesi ele geçmiştir.¹⁹ Çünkü stratejik yönden Eumeneia ana su kaynağının ve geçiş noktasının başındaydı.

M.Ö. 130/129 yılından itibaren Anadolu, Roma yönetiminde Asia Eyaleti'ne bağlanmasıyla birlikte Eumeneia, yönetim olarak Plinius (*N.H.*, V 106)'un da belirttiği gibi Peltai, Dionysopolis, Akmonia ve Silbion'la birlikte Apameia Conventus'una dahil edilmiştir.²⁰

M.Ö. 2. yy ortalarında kent sikke basımına geçmiş olup, bu dönem bronz kent sikkelerinde EYMENΩN yazısı görülmektedir.²¹ Bu dönem sikkelerinde; meşe yaprağı çelenkli Zeus başı, Athena başı, Dionysos başı, Nike, Tykhe, üçayak arasında çift yüzlü balta gibi betimlemeler yer almaktadır ve ayrıca yönetici isimleri de yer alır.²² Roma

İmparatorluk Devri sikkelerinde ise; İmparator Tiberius Dönemi'nden (M.S.14-37), Galienus Dönemi'ne (M.S. 267-268) kadar kent adı olan EYMENΩN yazısı devam etmiştir. Daha sonra ki dönemlerde kent adının yanına EYMENΩN ACAIΩN yazısı eklenmiştir. Bu dönem sikkelerinde Dioynsos, Hermes, Serapis, Ephesos Artemisi, Apollon, Tykhe, Nehir Tanrısı Glaukos, çift yüzlü balta taşıyan binici tanrı, genç senato ve İmparator büstleri görülür.²³

Günümüzde yeri bilinmeyen, ancak kaynakların verdiği bilgilere göre, Eumeneia'ya yaklaşık 6 km uzaklıkta olduğu düşünülen Attanassos Hieron'u ve bunun etrafında gelişen bir tıp okulu vardı ve bu tanrıya "Apollon Propylaeos" olarak tapınılıyordu.²⁴ Burada tanrı, bölgeye özgü, Men Askeanos ve Apollon'la özdeşleştirilmiş olup, en önemli simgesi, omzuna yasladığı çift yüzlü baltasıydı ve bir binici tanrıydı.²⁵ Yerel Frigya Tanrısı olarak isimlendirilen Apollon Propylaeos ya da Askeanos, kapı önünde tahtında oturur, psikolojik ve telkin yoluyla hastaların iyileşmesini sağlardı.²⁶ Bu tanrı erken dönem sikkeleri üzerinde; arka yüzde tripotlu ve yanında çift yüzlü balta (labris-bipennis) etrafından sarkan yılan, üç yıldız ve bir palmye yaprağı ile ön yüzde ise sarmaşık çelenkli Dionysos betimli olarak gösterilmiştir.²⁷ Tanrı, Frigya ve Karya formu içinde, daha çok ta Zeus Labraundos betimlemelerinde görüldüğü gibi, sağ elinde çift yüzlü balta, sol elinde mızrak ve onun yanında erkek bir geyik ile betimlenen anlayışa uygun olarak, Eumeneia sikkeleri üzerinde gösterilmiştir.²⁸

Eumeneia'da basılan bir sikke üzerinde ayakta çıplak Apollon, sağ elinde bir dal, sol elinde omzuna yasladığı çift yüzlü baltasıyla tripota yaslanmış şekilde, tripotun etrafında ise ikiz yılan ve üzerinde tüneyen bir kartal ile betimlenmiştir.²⁹ Betimleme açıktır; tanrının kâhinlik gücünü dinlenen kartal ve tripot, temizlik gücünü dal, iyileştirme gücünü yılan, otorite ve yetki gücünü

Resim 9: Sarıbaba Tepesi'nden aşağıdaki su kaynağı, göl ve ovanın görünüşü.

Resim 10: Kuzeydoğu yönden Hellenistik kente giriş yolu.

Resim 11: Kuzeydoğu yönde kente giriş yolunun devamı.

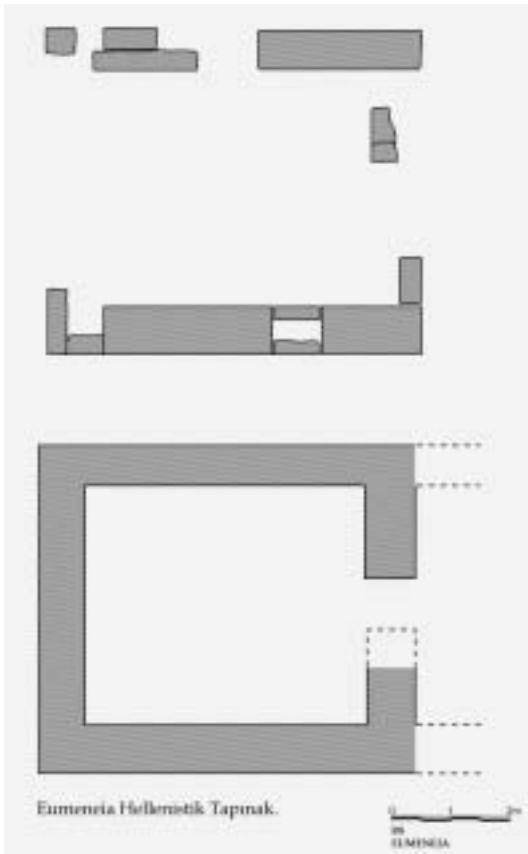
Resim 12: Güney yönde yer alan sur duvarı hattı.

Resim 13: Hellenistik Devir'e ait sur duvarlarından detay.

Resim 14: Hellenistik Devir'e ait sur duvarlarından detay.

Resim 15: Hellenistik Devir tapınak planı.

ise çift yüzlü balta temsil eder. Aynı bölge içinde yer alan Dionysopolis'de Asklepios, Dionysos ve Apollon benzer anlayışta betimlenmişlerdir.³⁰

Olasılıkla, Attanassos Hieron'unda tanrının yaşama ilgili iyileştirme gücüne sıklıkla başvurulmaktaydı. Bununla ilgili olarak Karura yakınlarındaki Men Karou Hieron'unda olduğu gibi, Attanassos Hieron'una da sağlık tesisi eklenmiş olmalıdır.³¹ Eumeneia Antik Kenti'nde tıbbın bir bilim olarak kabul edilmesine rağmen, Attanassos Hieron'unda hastalar telkin, büyü ve sihir yoluyla tedavi ediliyordu.³² Bölgede eski bir gelenek olan Attanassos kültü, rahiplerce korunuyordu ve bu rahip kutsal kişiliği ile kült içinde Lampadephoros olarak sıfatlandırılmıştır.³³ Eumeneia'da Men Askaenos birçok kutsallığı bir arada bulunduruyordu. O, yalnızca Ana Angdistis formunda değil, Isis ve imparatorluk başı formunda da olup, barışçıl tanrıça ve bolluk Pax Augusta ile de özdeşleştirilmiştir.³⁴

Roma İmparatorluk Devri (M.S. 2. yy) sikkeleri üzerinde en dikkat çekici betimlemelerin başında Ephesos Artemisi gelir. Eumeneia'da da Tanrıça, Anadolu formu içinde, iki yanında geyiklerle betimlenmiştir.³⁵ İmparator Philippus Arabs Dönemi'ne (M.S. 244-249) ait sikke üzerinde, Artemis üç basamaklı bir alt yapıya sahip yuvarlak tapınağında naiskos içinde gösterilmiştir.³⁶ Yapının sütunları Attik-Ion kaideli, Ion başlıklı ve çatısı akroterlidir. Önde 6 sütun arasında tanrıça cepheden betimlenmiştir. Üreme, bolluk ve bereketi temsil eden tanrıça, bölgeyi de sembolize eder niteliktedir. Diğer taraftan İmparator Gallienus Dönemi'ne (M.S. 260-268) ait Eumeneia sikkesi üzerinde de 6 sütunlu bir tapınak içinde Ephesos Artemisi kült heykelinin betimlenmesi,³⁷ M.S. 3. yy'da kentte yuvarlak (*tholos*) planlı tanrıçanın bir tapınağının varlığına işaret etmektedir.³⁸ Eumeneia Tanrıçası, bölgeye özgü Kybele gibi tahtına oturmuş, Hellenik tipte bir barış ve bolluk tanrıçası pozunda, elinde

bereket boynuzu ve mısır kozasıyla ya da tapınağın içinde Avcı Artemis olarak betimlenmiştir.³⁹ Kentte Ephesos Artemisi'ne duyulan bu büyük saygı; özünde Çatalhöyük Tanrıçası'ndan, Hitit Kubabası ve Frig Kybelesi'ne kadar köklü geleneği yansıtmayı, dolayısıyla da bolluk ve bereketi sembolize etmesinden kaynaklanmaktadır.

İmparator Hadrianus Dönemi'ne (M.S. 117-138) tarihlenen bir sikke üzerindeki betimleme, İon düzeninde ve giriş cephesinde en az 6 sütun bulunan (bu tapınak prostylos ya da pseudo dipteros olabilir) bir tapınağın varlığını ortaya koymaktadır.⁴⁰ İmparator Marcus Aurelius Dönemi'ne (M.S. 161-180) ait sikke ise kentte tanrıça Tykhe için yapılmış yuvarlak (*tholos*) bir tapınağı ortaya koyar.⁴¹

Antik kentte Askaenos kültürünün varlığı, Frigya içinde daha eskiye giden bölgesel bir kutsallığı çağrıştırmaktadır. Lidya'da Sardis'de, Pisidya'da Antiokheia'da, Karya'da ise Aphrodisias ve Apollonia'da (Tavas-Medet) da benzer şekilde kültler yer almaktadır.⁴² Eumeneia'da yuvarlak (*tholos*) bir tapınak içinde, imparator kült heykelinin gösterilmesi, kentte imparator tapınağının varlığına işaret etmektedir.⁴³ Attanassos Kutsal Alanı, imparatorluk barışı ile özdeşleştirilmiştir. Bununla ilgili olarak kentte İmparator Augustus Dönemi (M.Ö. 27-M.S. 14) öncesine tarihlenen ve bir Roma rahibinden söz eden yazıt ele geçmiştir.⁴⁴ Bu da kentte bir Sebasteion kültürünün olduğunu gösterir. Olasılıkla bu, Eumeneia içinde bir Conventus Sebasteion ile ilişkili olabilir. Aynı zamanda kentte tanrı ve imparatorlar şerefine sportif yarışmalar ve çeşitli oyunlar da düzenlenmekteydi.⁴⁵

Kent Memurları ve Görevleri

Eumeneia Antik Kenti'nde rahiplerin atanması, görev süreleri ve memuriyetleriyle ilgili herhangi bir belge ele geçmemiştir.⁴⁶ Erken dönemlerde çok büyük bir olasılıkla memur, tamamen büyük Hieron'un içinden

16: Hellenistik kente kaçak kazı çukurlarının görüldüğü olası dükkân sıralarına ait temel izleri.

Resim 17: Sarnıç olabilecek dikdörtgen yapı.

Resim 18: Kuzeydoğu yönden kente ulaşan su yolu.

Resim 19: Sarıbaba Tepesi'nin Işıklı su kaynağına bakan yamaçları.

miras yoluyla kalıyordu ve unvanı “*miras rahipliği*” idi. Rahipler tapınağın yalnızca bakımı, dinseliliği ile değil, aynı zamanda festival ve eğlencelerin düzenlenmesinden de sorumluydular.⁴⁷

Eumeneia ve Attanassos arasındaki yakın bağlantılar içinde, kent ve Hieron arasındaki ilişkileri düzenleyen merkezî ofisler yer alıyordu ve bunlar görevlerinin statüsüne göre maaş alıyorlar, diğer taraftan dinsel törenlerde resmî hizmet için kutsal altınla süslenmiş elbise giyiyorlardı.⁴⁸ Benzer şekilde Ephesos'ta da bir grup altın elbise giymiş rahipler ve galiplerden söz edilmektedir.⁴⁹ Bunlar törenlerin yapılması için bir araya gelirler, İmparator Hadrianus (M.S. 117-138) oyunları içinde, imparatoru onurlandırmak için harcamalarının hesabını tutarlar ve törenlerde altın elbiseler giyerek tanrıçanın kutsanması için sunular yaparlardı. Benzer şekilde Eumeneia'da da kutsal servisler için rahipler, benzer şekilde elbiseler giyiyorlardı.⁵⁰

Kentte halk meclisleri olan *boule* ve *demos* yer almaktaydı. *Ephoi* ve *Neoi* birlikleri yazıtlarda geçmemesine rağmen, *gerausia* ve *strategos* yazıtlarda geçmektedir.⁵¹ Kentte görülen en yüksek yönetici Erken İmparatorluk Devri'nde üç *Arkhon*'u içermektedir.⁵² Fakat geç dönemlerde *strategos* bir kent yöneticisi ve bir başkan gibi ön plana çıkarak önemli hâle gelmiştir. Bunun yanında *magistratus*, *agoronomos*, *eirenarch*, *grammateus* ve *paraphylaks* gibi unvanlı memuriyetlerde kentte yer almaktaydı.⁵³

Eumeneia'da *tabularium* olarak adlandırılan bir kayıt ofisi ve bununla ilgili resmî işleri yürüten memurlar bulunuyordu. *Tabularium*'da her türlü finansal ve yasal belgeler, önemli dokümanların kopyaları, başlıklı senetler, vasiyetler, gerçek malların satış kayıtları, ipotekler, ödünç verilen ya da vakıf hediye senetleri korunmuştur. Herhangi bir malın satışı ya da hediye kopyası resmî yapıldığında bununla ilgili olarak belgeler kayıt ofisinde korunuyor ve bunların arşivlenmesi yapılıyordu.⁵⁴ Böylece, satılan ya da

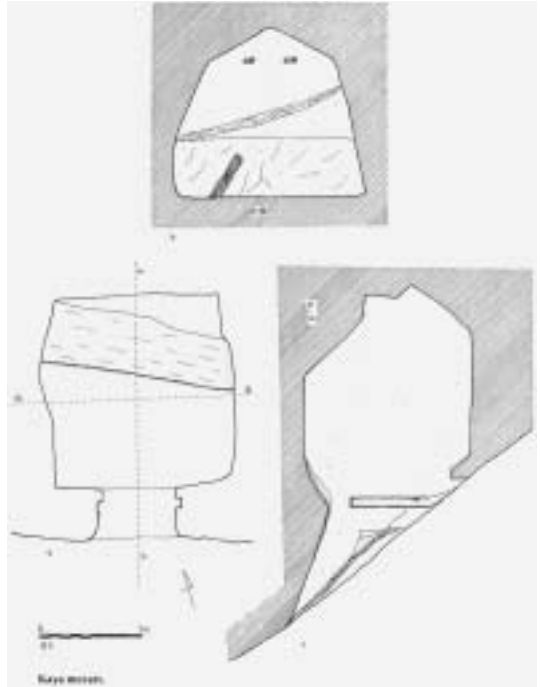
alınan malların hem sürekliliği hem de resmî yoldan geçerliliği sağlanıyordu. Kayıt ofisi içinde bir senedin kopyasının olması demek, mal mülk sorunu içinde, onun yasallığı ve gerçekliğinin doğrulanmış olması demektir. Böylece kentteki iş hayatı belli bir düzen ve güvence içinde sürdürülmüştür.⁵⁵

Halk sorunlarını ilgilendiren resmî ofislerde, *logistes* ya da *curater* gibi unvanlı görevliler çalışıyordu. M.S. 2. yy süresince *logistes* yalnızca bir belediye memuru değil, imparatorluk tarafından özel durum ve konumu denetlemek için atanan bir finansal idari müfettişi olarak görev yapıyordu.⁵⁶ Bunlar fonların yanlış kullanım ve israfını korumak, harcamaları düzenlemek ve belli bir kaideyi esas almak üzere, kentin finansını yerleştirmek için atanırlardı. Kent için *logistes*'lerin atanması, kent üzerindeki Roma İmparatorluğu etkisine işaret etmektedir. Geç dönemlerde merkezi idare yetkisini kaybedinceye kadar, *logistes*'lerin sayıları düzenli bir şekilde artırılmıştır. Daha fazla *logistes*'lerin ihtiyacı duyulmaya başladığı dönemlerde, Roma İmparatorluğu içinde gerileme ve düzensizlikte başlamıştır. Geç dönemde kentteki memurluk savurgan, işinin ehli olmayan acemi kişilere teslim edilmiş, yeterli bilinçte olmayan halk da bunların savurganlıklarını önleyememiş, bürokrasi ve yolsuzluk artmış merkezî hükümetin gücü de azaldığından, tüm Roma dünyasında olduğu gibi, Eumeneia'da da önlenemez bir enflasyon başlamıştır.⁵⁷

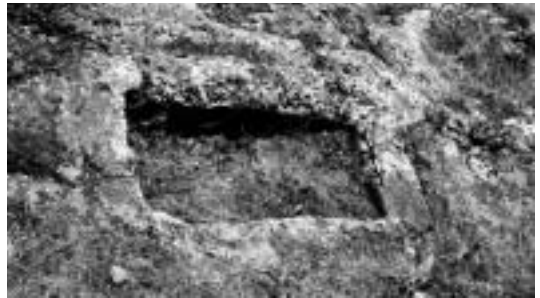
Başlangıçta ise *logistes*'ler bir başka kentten Roma vatandaşları arasından düzenli olarak seçilmekteydi. Genellikle bunlar senatör düzeyini ya da onun bir alt sınıfını temsil ediyorlardı.⁵⁸ Yalnızca kentler için değil, bütün eyaletler içinde imparatorluğun atadığı özel yönetimin, finansal ihtiyaçlarının karşılanması gerekiyordu.⁵⁹ M.S. 3. yy boyunca *logisteia* (= *logistes*'lik makamı) kentte alışılmış, düzenli bir memuriyetti ve halk arasından belediye senatosunca seçiliyorlardı.⁶⁰ *Logistes*'ler, artan bir şekilde merkezî hükü-

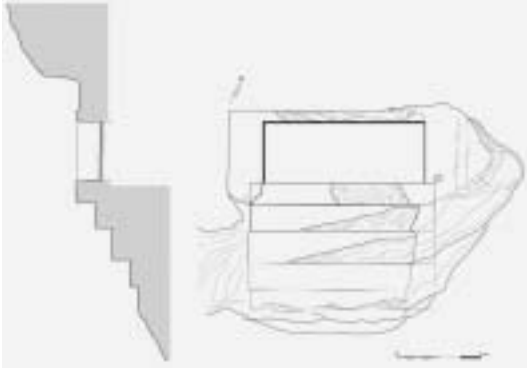
Resim 20: Sarıbaba Tepesi'nin güneybatı eteğinde yer alan kaya mezarı.

Resim 21: Sarıbaba Tepesi'nin güneybatı eteğinde yer alan kaya mezarının çizimleri.

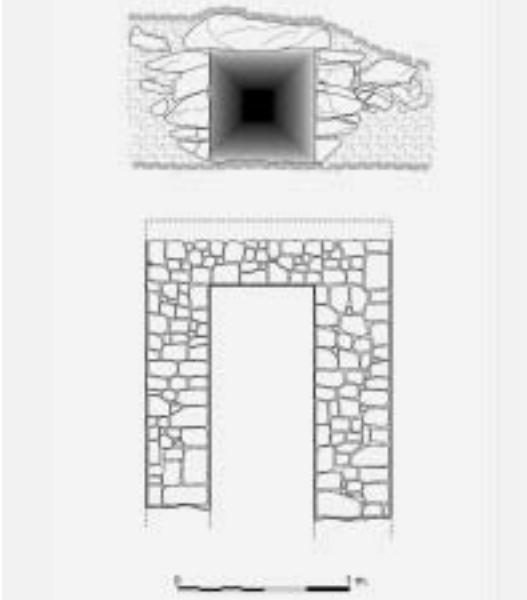
Resim 22: Sarıbaba Tepesi'nin güneybatı eteğinde yer alan oyu tekne mezar.

Resim 23: Sarıbaba Tepesi'nin güneybatı eteğinde yer alan kaya oyma tekne mezarın çizimleri.

Resim 24: Sarıbaba Tepesi'nin güneybatı eteğinde yer alan örgü tekne mezar.

Resim 25: Sarıbaba Tepesi'nin güneybatı eteğinde yer alan örgü tekne mezarın çizimleri.

metin isteklerini yerine getiren bir kurumdu. M.S. 4. yy başlarında *logistes*'ler farklı sınıflardaki halkın değerli mallarını ve listelerini de korur şekilde görülmektedir. Bazen bir eyalet valisi, bazen de bir Hıristiyan mahkemesinde resmî bir görevi yerine getiren, suçluların listelerini düzenleyen bir kurum olarak görülür. Bunlar aynı zamanda kent içinden herhangi bir kişinin devletle olan sorunlarının çözümünde yardımcı olur, belediye senatosu ile birlikte merkezî hükümetin kontrolünde kentin vergilendirilmesinde karar verirdi. Bu üst düzey memurlar bir kent *gerousiâsı* içinde imparator tarafından atanırdı ve geniş yetkilere sahipti.⁶¹

Kentte Tespit Edilen Kabileler

Antik Çağ'da Eumeneia Kenti'nde yaşayan sülaleler içinde; Herais,⁶² Argeias,⁶³ Athenais,⁶⁴ Hadrianus⁶⁵ ve Apollonis⁶⁶ yazıtlardan bilinmektedir.

Roma İmparatorluk Devri'nde Eumeneia Antik Kenti'nin konumu itibariyle Romalı askerlerin dinlendikleri bir sayfiye kenti olması özelliği dikkat çekicidir. Kentte bir Roma garnizonu ve emekliler için bir dinlenme yeri olduğu bilinmektedir.⁶⁷ M.S. 196 yılında meydana gelen depremden sonra, Eumeneia'da yıkılan Roma garnizonu, İmparator Septimius Severus Dönemi'nde (M.S. 193-211) tekrar yapılmıştır.⁶⁸ Burada ele geçen yazıtlarda, çok sayıda Roma askerinin adının görüldüğü isim listelerinin ele geçmesi ilgi çekicidir. Anadolu'nun diğer herhangi bir bölgesinde, bu sayıda acemi erlerin ve askerlerin adlarını içeren yazıt bulunmamıştır.⁶⁹ Kentin Romalılarca seçilmesinin altında, doğu ile batıyı birleştirme noktasında yer alması, bol su kaynaklarına, verimli ovaya sahip olması ve iklimin uygun olması gibi özellikler yatmaktadır.

Bizans ve Türkleşme Dönemi

Bizans Devri'nde Khoma (Homa/Gümüşsu), stratejik konumundan dolayı, önemli bir

Resim 26: Setarkaşı Mevkii'nde ortaya çıkarılan tuğla örgü tekne mezarın buluntuları

ordu merkeziydi.⁷⁰ Bölgede 1072'lerde Türkler ile Bizanslılar arasında yapılan düzenlemede Eumeneia, Bizans yönetiminin bir bölümü olarak kalmıştır. Fakat Eumeneia'dan Aşağı Büyük Menderes'e inisi sağlayan kolay geçiş ve Banaz Ovası'na giriş, özellikle göçebe Türkler için hayvan otlatmaya uygun çok cazip bir bölgeydi. Daha sonra Türkler, Pisidya ve Apameia (Dinar) Vadisi'ne yönelmişlerdir. 1097'de Lampe'de (Çivril Ovası) Bizans otoritesi tekrar sağlanmıştır. Bu dönemde özellikle İmparator Dukas, Khoma (Gümüşsu) yoluyla Lampe Ovası'na geçmiştir. Bizans İmparatoru bu yöreye komutan olarak Eusthatios Kamitzes'i atamıştır.⁷¹ Takip eden yıllarda Türkler ile Bizanslılar arasında sürekli olarak bölgede çatışmalar olmuştur. 1158'te İmparator Manuel Komnenos, Pentapolis içinden Philedelphia (Alaşehir) yoluyla ilerleyerek, Eumeneia Bölgesi'ne ulaşmıştır. Bu sırada bölge tamamen Türkler'in elindeydi. Fakat bu kısıtlı saldırıyla Türkler'in elinden bölgeyi almak İmparator için mümkün olamamıştır. 1175'de İmparator Manuel, Dorylion ve Soublion Kalesi'ni tekrar inşa ettirmiştir.⁷² 1176'da İmparator Manuel Komnenos, Selçuklular'a büyük darbeyi indirmek için Tyateira (Akhisar) üzerinden Kho-

nai'ya (Honaz) gelmiştir. Oradan Keleina'i'ya (Apameia-Dinar) geçerek, bundan sonra Khoma'ya ve en son Myriokephalon'a gelmiştir.⁷³ Burada yapılan savaşta Bizans ordusu tamamen dağılır, İmparator esir edilir ve bölge tamamen Türkler'in eline geçer. 1190'daki Barbarossa'nın yürüyüşü, bölgede Türkler üzerinde herhangi bir etki yapamamıştır.⁷⁴ Bundan sonra 13. yy başlarında bölge ve dolayısıyla Eumeneia tamamen Türkler'in eline geçmiştir.

Hellenistik Devir Yukarı Kent Yerleşmesi

Eumeneia'da erken döneme ait Hellenistik yerleşme Sarıbaba Tepesi ve Aralık Tepe arasındaki yamaçta, Pergamon kent geleneğine uygun olarak düzenlenmiştir. Bu nokta, geçitlere ve tüm ovaya hâkim, aynı zamanda savunmaya da çok elverişlidir.⁷⁵ Hellenistik kent, iç kısımda Apameia (Dinar) ile batı yöndeki kentlerin bağlantısını sağlayan alanda kurulmuştur (Resim 1) ve Pergamon Akropolü'nde olduğu gibi, tamamen arazinin topografik yapısına göre şekillendirilmiştir (Resim 6-8). Bu tipteki tepe ve dağ yamaçlarında tabiatın zorlayıcı etkisi altında hippodomik plan uygulanan kentler, M.Ö. 4. yy'dan itibaren ortaya çıkmıştır.⁷⁶

Resim 27: Sarıbaba Tepesi'nin güneybatı eteğinde yer alan alt kısmı kayaya oyulmuş anıtsal mezar.

Sarıbaba Tepesi'ndeki Hellenistik Eumeneia'ya ulaşımı sağlayan yol, kuzeydoğu yöndedir. Yolun kente girişinde, sağda ve solda iki dikdörtgen kule kalıntısı izi görülmektedir (Resim 10-11). Bu da kentin güney, kuzey ve batı kısımlarının ulaşım için elverişli olmadığından ana girişin kuzeydoğu yönde yer alan ve güneye doğru hafif eğimi olan, vadi yamacından zorunlu olarak sağlandığını göstermektedir.⁷⁷ Buradan sonra yaklaşık 50 m solda doğu tarafta yer alan kayalıklar kesilerek dikdörtgen şeklinde düzleştirilmiş olup, olasılıkla ya kutsal bir mekân, ya da girişteki kontrol noktası olabilir.

Sarıbaba Tepesi'ndeki yamaçlarda topografyaya uygun olarak kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda teraslamalar yapılmış; hipodromik planlı Hellenistik kentin yapılması meydana getirilmiştir (Resim 6-8).

Yerleşmenin güney tarafında (Işıklı Su Kaynağı'na bakan yönde) izlenebilen sur duvarları, bu yönde kenti sınırlamıştır (Resim 12). Kalabilen sur duvarları yöreye özgü taşlardan kabarık yüzeyli, kaba yonulu, düzensiz kenarlı, çokgen, taşlardan yapılmış, köşe derzlerinde yer yer boşluklar bulunan ve aralarına daha küçük parçaların yerleştirilmesiyle oluşturulan, gevşek düzende örülmüş olup, bu tamamen Erken Hellenistik Devir özelliklerini yansıtmaktadır (Resim 13). Sarıbaba Tepesi'nde yer alan kentin stratejik konumu göz önüne alındığında, M.Ö. 190 yılında yapılan Magnesia Savaşı'na kadar Seleukos yönetimi altında olmalıdır.⁷⁸

Taraçalar üzerinde yüzeyde ayakta herhangi bir yapı olmamasına rağmen, yer yer bazı temel izleri takip edilebilmektedir (Resim 6-8). Günümüzde yerleşim alanında daha çok, kümeler halinde moloz taş yığınları ile çoğunlukla meşe ağaçlarının bulunduğu değişik bitki örtüsü yer almaktadır.

Işıklı Kasabası yönündeki sur duvarının yaklaşık 100 m kuzeydoğusunda, doğu-batı yönünde yapılan ve agora ile bağlantılı Hellenistik bir tapınağa ait olabilecek yapı kalıntısı bulunur⁷⁹ (Resim 14-15). Mevcut kalıntılarda görülebilen dikdörtgene yakın *naos*'un⁸⁰ girişi doğu yöndedir. Yapının bir *pronaos*'a sahip olduğunu gösteren duvarlar devam ediyor olmalıdır. Bunun ne şekilde devam ettiğini ise yapılacak kazılar belirleyecektir. Bu hâliyle yapı *prostylos* planlı bir tapınak görüntüsü vermektedir.

Hellenistik tapınağın doğu tarafında görülen geniş dikdörtgen düzlük alan bir agoraya ait olmalıdır (Resim 6).

Sarıbaba Tepesi'nin doğu yamaçlarında, uzun bir teras kendini göstermektedir. Bu terasın güney kısmında yer alan iki sıra kabarık yüzeyli, kaba yonulu dikdörtgen taşlardan oluşan duvar sırası, Hellenistik Devir özelliğini yansıtmaktadır. Buradan kuzeydoğuya ilerlendiğinde, yer yer kaçak kazıla-

Resim 28: Sarıbaba Tepesi'nin güney eteğinde yer alan tonozlu mezar.

rın yapıldığı ve bunun sonucunda, sıralar hâlinde-dükânlara ait olabilecek-temel izlerinin açığa çıkarıldığı görülmektedir (Resim 16).

Doğu taraftaki düzlükte moloz taş, kiremit ve kireç harçtan yapılmış dikdörtgen bir yapı bulunur⁸¹ (Resim 17). Yapının kalın duvarları, yukarıya doğru daralan tonoz formunda yükselir ve taban seviyesinde yer yer kiremit kırıntısı karıştırılmış kireç harç sıva görülmektedir. Zirvede yer alan kentin her zaman su sıkıntısı da göz önüne alındığında yapının sarnıç olma olasılığı yüksektir.

Yüzeyde, daha çok da kaçak kazı alanlarında bol miktarda Hellenistik-Erken Roma İmparatorluk devirlerine ait siyah ve kırmızı astarlı seramik, kiremit ve omurga parçalarına rastlamak mümkündür.

Kent alanı içinde Ramsay'ın da belirttiği gibi,⁸² tiyatro yapısı olabilecek kesin bir alan tespit edilememiştir. Ancak topoğrafya göz önüne alındığında, eğer varsa doğuda olmalıdır.⁸³

Yukarı kente su sağlayan künk sistemleri, Sarıbaba Tepesi'nin kuzeyinde, kayaların kesilmesiyle yapılan su yolu ve bunun üzerine yerleştirilen pişmiş toprak künk sistemiyle sağlanmıştır⁸⁴ (Resim 18). Su, kuzeyden daha yüksek koddan kente zor koşullarla getirilmiş olmalıdır. Diğer taraftan kent içinde su dağıtımıyla ilgili olarak kırılmış pişmiş toprak künklere az da olsa rastlanmaktadır.

Nekropol Alanları

Eumeneia Antik Kenti'nin mevcut nekropolü, Sarıbaba Tepesi'nin Işıklı Kasabası Su Kaynağı'na bakan batı, güney ve doğu yamaçlarında yayılmıştır (Resim 19). Bu alanlardaki mezarlar, daha çok kentin M.Ö. 130/129 yıllarından itibaren Roma yönetimine geçmesiyle birlikte, yavaş yavaş aşağıya doğru taşınmasıyla paralel olarak yapılmış olmalıdır.

Genel olarak tiplerine bakıldığında bu mezarları; kaya mezarları, alt kısmı kayaya oyulmuş mezarlar, kaya oygu tekneler, örgü

Resim 29: Işıklı Kasabası içinde jandarma karakolunda yer alan sütunlu lahit parçaları.

tekne mezarlar, tonoz örgü mezarlar, kabartmalı ve düz lahit mezarlar ve tümülüs mezarlar gibi gruplara ayırmak mümkündür.

a) Kaya Mezarı: Sarıbaba Tepesi'nin güneybatı yamacında yer alan kaya mezarı, kısa *dromos* ve mezar odasından meydana gelir (Resim 20-21). *Dromos* bitişi ile mezar odası girişi arasında yer alan kapıda, iki yanda kapak taşının geçirilmesi için dikdörtgen girinti yapılmıştır. Mezar odasının içi, düzgün olmayan kare şeklinde oyulmuştur. Taban seviyesi, kapı girişine göre daha düşük tutulmuş olup, arka kısımda yaklaşık 45° açı yapan ve mezar hediyelerinin konması için bir seki bulunur. Mezar odasının üst kısmı beşik çatı şeklinde oyulmuş olup, beşik çatının başlangıç seviyesi hizasında yan yana iki adet dikdörtgen şeklinde, olasılıkla kandil koymak için nişçik yapılmıştır. Ceset kapı girişinden sonra daha aşağı tutulan tabana inhumasyon olarak yerleştirilmiş olmalı-

dır. Kaya mezarlar bölgede Hellenistik Dönem'den itibaren yaygın olarak kullanılan mezar tipini yansıtır. Likya Bölgesi'nde Patara Nekropolü'nde bulunan düzensiz olarak yapılmış *dromos* ve mezar odasından oluşan örnekler, M.Ö. 1. yy'dan, M.S. 3. yy'n başına kadar tarihlenmektedir.⁸⁵ Bu tip kaya mezarlarına yakın çevrede Attouda,⁸⁶ Tripolis, Yavuzca Çiftliği, Tabai, Buldan Karaköy ve Bayıralan Köyü'nde rastlanmaktadır.

b) Kaya Oygu Tekne Mezar: Işıklı Su Kaynağı'nın yaklaşık 50 m kuzeydoğusunda kayalık alanda yer alan kaya oygu tekne, kuzeybatı-güneydoğu yönünde olup, güneybatı taraftan dört basamaklı merdivenle mezara çıkılır (Resim 22-23). Oygu tekne kuzeydoğu uzun kenarda, hem kaya bloğundan ayırmak, hem de içeriye su girmesini engellemek için çıkıntı yapılmış, güneydoğu köşede ise kapak taşı oygu tekneye bağlamak için yuvarlak küçük kenet yeri açılmıştır. Kaya oygu mezarlar özellikle Kar-

ya Bölgesi'nde Herakleia Latmos'ta⁸⁷ yaygın olup, bunlar Hellenistik Devir'den itibaren sevilerek orta gelirli insanlara hitap eder şekilde kullanılmıştır. Frigya Bölgesi'nde ise bu tip mezarlar Hierapolis⁸⁸ ve Kolossai⁸⁹ nekropollerinde görülmektedir.

c) Örgü Tekne Mezar: Sarıbaba Tepesi'nin güneybatı yamacında yer alan örgü tekne mezar, yöreye özgü moloz taşların örülmesiyle oluşturulmuş ve üst kısmı yassı doğal kapak taşlarıyla kapatılmıştır (Resim 24-25). Bu tip mezarlar Hellenistik ve Roma İmparatorluk devirlerinde alım gücü düşük olan insanlar tarafından tercih edilmiştir. Örgü tekne mezarlar bölgede Laodikeia,⁹⁰ Atto-uda⁹¹ ve Trapezopolis⁹² nekropollerinde görülmektedir.

Eumeneia Antik Kenti sınırları içinde Işıklı Kasabası'nın yaklaşık 4 km batı tarafında Setarkaşı Mevkii'nde yer alan ve su kuyusu açımı sırasında, tarla seviyesinden -3 m aşağıda ele geçen tuğla örgü tekne mezar, içindeki buluntularına göre Hellenistik ve Erken Roma İmparatorluk devirlerinde kullanım görmüştür⁹³ (Resim 26).

d) Alt kısmı Kayaya Oyulmuş Anıtsal Mezarlar: Bu tip mezarlara Işıklı Su Kaynağı'nın hemen doğu kısmında ve Gümüşsu (Khoma) Karayolu'nun kuzeyinde rastlanmaktadır. Bu mezarların yapılması için eğimli kaya yüzeyi dikdörtgen şeklinde oyulmuş olup, olasılıkla üst kısmı ve çatısı kesme bloklardan yapılmıştır (Resim 27). Mezar girişinin sağında yer alan dikdörtgen şeklindeki oyuk, ya bir sunu çanağı ya da bir stel yuvasına ait olabilir.⁹⁴ Bu tip mezarlar Frigya Bölgesi'nde Kolossai'da⁹⁵ ve Hierapolis'te,⁹⁶ Geç

Resim 30: Işıklı Kasabası içinde yer alan kırık Dor başlığı.

Resim 31: Işıklı Kasabası içinde yer alan kırık arşitrav-friz bloğu parçası.

Resim 32: Işıklı Kasabası içinde yer alan Korint başlığı.

Resim 33. Işıklı Kasabası, Gümüşsu (Khoma) Yolu yanında yer alan Devşirme Bizans Devri sur duvarları.

Resim 34: Işıklı Kasabası içinde yer alan gırlanlı, yaban keçisi başı, kartal, rozet kabartmalarıyla bezeli ve tabula ansatalı, kare kesitli mezar taşı.

Hellenistik-Erken Roma Devri'nde yaygın kullanılmıştır.

e)- Tonoz Örgü Mezarlar: Bu tip mezarları Sarıbaba Tepesi'nin güney eteğinde, Gümüşsu (Khoma) Karayolu'nun kuzey kenarında yol açımı sırasında tahrip edilmiş olarak görmekteyiz. Kesitlerde görüldüğü kadarıyla yan yana sıralanan tonozlu mezarlar taş+tuğla ve kireç harçlı olarak yapılmışlardır (Resim 28). Yakın bölgede Roma İmparatorluk Devri'nde Attouda,⁹⁷ Trapezopolis,⁹⁸ Laodikeia⁹⁹ ve Tripolis'te bu tip mezarların yaygın olarak tercih edildikleri görülmektedir.

f) Lahit Mezarlar: Eumeneia antik kenti içinde bu grubu oluşturan mezarlar içinde düz tekne lahitler ve kabartmalı olarak yapılmış mermer sütunlu lahitler (Resim 29). tespit edilmiştir. Kent nekropolünde gırlanlı lahitler tespit edilememiştir.¹⁰⁰ Düz tekne mezarların bölgede Hellenistik, Roma ve Bizans Dönemlerinde kullanılmasına rağmen, gırlanlı ve sütunlu lahitler özellikle M.S. 2. ve 3. yy'da yaygın kullanılmıştır.¹⁰¹

g) Tümülüs mezarlar: Eumeneia nekropolünde tümülüs mezar tespit edilememiştir; ancak Çivril Ovası'nda tümülüs mezarların varlığı bilinmektedir.¹⁰²

RAMSAY tarafından Hierapolis benzeri aile mezarları olarak sözü edilen¹⁰³ ve üzerlerine yazıtlı lahitler yerleştirilen anıt mezar evler ile tapınak formundaki Heroon kalıntılarında araştırmalarımız sırasında rastlamadık.¹⁰⁴

Roma İmparatorluk ve Bizans Dönemi Aşağı Kent Yerleşmesi

Roma İmparatorluk Devri kentinin yayıldığı, Işıklı Kasabası içinde yaptığımız araştırmalarda;¹⁰⁵ 4 Attik-Ion sütun kadesi, 3 arşitrav, 2 arşitrav-friz bloğu, 10 sütun tamburu (2'si yivli), 1

mermer duvar bloğu, 1 yarım kaide, 12 postament, 7 kaide, 6 Korint başlığı, 4 Dor başlığı, 1 Toscania sütun kaidesi, 1 *geison-sima* bloğu, 1 plaster başlığı, 2 köşe başlığı, 2 sütunlu lahit parçası, 1 çörten, 4 yazıtlı mezar taşı, 3 aslan ayaklı kaide bloğu, 1 triglif-metop, 1 düz lahit teknesi, 1 heykel kaidesi, 1 tuvalet altlığı olmak üzere toplam 69 adet mermer ve traverten-den yapılmış malzeme tespit edilmiştir (Resim 30-32). Bu malzemelerin hepsi Roma İmparatorluk Devri'ne aittir.

Eldeki mevcut mimari elemanlara göre; postament ve Korint başlıkların çokluğu, Roma İmparatorluk Devri'nde bu düzenin kentte sevildiğini göstermektedir. Bu da Roma Kenti'nin zenginliğini yansıtmaktadır. Korinth düzeninden sonra, Roma Eume-neia'sında Dor düzeninin ikinci sırayı aldığı görülür.¹⁰⁶ Kentte Ion düzeni ise üçüncü sırada yer alır.

Işıklı Kasabası içinde su kaynağının üst kısmında yol kenarında devşirme bloklardan yapılmış Bizans Devri sur duvarı kalıntısı yer almaktadır (Resim 33). Kentteki Bizans yerleşmesi, 13. yy'ın başlarında Türkler'in bölgeye tam yerleşmelerine kadar devam etmiş olmalıdır.

Işıklı Kasabası içinde tespit edilen yazıtlı 4 adet mezar taşı; kare gövdeli, profilli (torus-trokhilos) kaideli ve taç blok şeklinde (inci-payet, Ion *kymation*'u, lotüs-palmet bezeli) üst kısmı ile tamamen bir mimari yapıyı andırmaktadır.¹⁰⁷ Bunların üzerinde girland çelenkleri, yaban keçisi başları, *akanthus* yaprakları, yazıtlar, mezar sahibinin kabartmaları, yün sepeti, ayna ve tarak gibi betimlemeler yer alır (Resim 34-35). Kentin Antik Çağ'da, blok taşı ve mezar taşı yontuculuğundaki ünü bilinmektedir.¹⁰⁸

Resim 35: Işıklı Kasabası içinde yer alan mezar taşından yün sepeti, ayna ve tarak kabartmaları detayı.

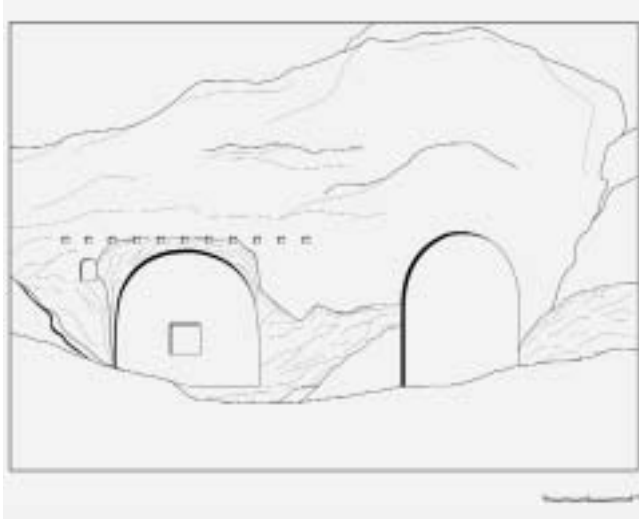
Resim 36: Işıklı Kasabası içinde, Yukarı Camii minaresinde yer alan devşirme mimari parçalar.

Resim 37: Işıklı-Gümüşsu (Khoma) Karayolu'nun solunda yer alan kaya mihrapları ve kutsal yol.

Resim 38: Sarıbaba Tepesi'nin güneybatı eteğinde, Işıklı su kaynağının yanında yer alan kaya mihrapları.

Resim 39. Kaya mihraplarının çizimi.

Resim 40: Su kaynağı ve kaya mihrabının görünüşü.

Işıklı kasabası içinde Yukarı Cami minaresinde Roma-Bizans devirlerine ait devşirme malzemelerin bol miktarda kullandığı gözlemlenmektedir (Resim 36).

Açık Hava Kutsal Alanı:

Sarıbaba Tepesi'nin güneybatı eteğinde, su kaynağının üst kısmında yer alan Kybele Kutsal Alanı, Gümüşsu (Khoma)-Dinar Karayolu'nun 20 m kuzeyinde kalker kaya kütlesi üzerine yapılmış iki büyük kaya mihrabından oluşur¹⁰⁹ (Resim 9, 37-39).

Soldaki mihrap nişin yanında üstü yarım yuvarlak olan nişçik yer alır. Ana nişi üstü yarım yuvarlak sona eren ve hemen üst kısmında (0.10 m) 11 adet 0.15 x 0.15 m ölçülerinde, 0.10 m derinliğinde olası ahşap sundurmaların geçirildiği hatul delikleri yer alır. Bunun 2.5 m üzerinde 5 adet 0.50 m genişliğinde 0.30 m yüksekliğinde dış kesimi bulunur ve bunlar arasında 0.20'şer m aralık bırakılmıştır. Bunlar 0.30 m derinliğinde olup, arkasında 1.00 m yüksekliğinde kaya kütlesi düzleştirilmiştir (buraya olası üçgen ahşap bir alınlık yerleştirilmiş olabilir). Ana nişin arkasında ortada 0.70 x 0.70 m kare nişçik bulunur. Nişin 0.45 m genişliğinde önde bir basamağı, sağda iki kanal ve yuvarlak sunu çukuru tespit edilmiştir. Ancak, sol tarafında toprak dolgu olduğu için bu kısımda ne olduğu bilinmemektedir. Yanda yer alan ikinci niş mihrabı içinde bir mihrapçık yoktur. Ancak, mihrap bitişi kürenin 1/4'ü şeklindedir. İkinci mihrap nişin yaklaşık 1.5 m üstünde üçgen alınlık şeklinde yapılmış nişler, Kutsal Işıklı Su Kaynağı'nın yakla-

şık 50 m kuzeybatısındadır. Bu suyun çıktığı ana kaynakla irtibatlıdır.

Nişin 10 m altından doğuya doğru takip edildiğinde kaya kütesinin önü (güney) kesilmiş ve kaynakla irtibat, bu açılan yolla sağlanmıştır. 30 m batıda kaya yüzeyinde yarım yuvarlak yaklaşık 2 m yüksekliğinde, 2 m genişliğinde bir alan yapılmaya çalışılmıştır. Bu yol, 50 m devam ettikten sonra doğuya doğru yapılan merdivenlerle kutsal kaynağa ulaşır (Resim 40-41). Böylece kaya mihrapları ve kaynak arasında bağlantı sağlanmıştır. Ancak, ana yolun yapımı sırasında bu kutsal yol güzergâhı tahrip edilmiştir. Su kaynağının yanında yaklaşık 3 x 3 m olan kayaya oyulmuş stel yuvası yer alır (0.40 x 0.10 m ölçülerinde, 3 cm derinliğindedir). Bu stel yuvası, alanda yapılan törenlerle bağlantılı olmalıdır. Ayrıca, kaynak yanında üç basamak ve altında bir kesik kanal bulunur. Kutsal su kaynağı ana kaya kütesinin L şeklinde 5 m derinliğinde ve yaklaşık 7 x 8 m kesilmesiyle oluşturulmuştur. Frigya'nın Tanrıçası Kybele için kaynak ve üstte yer alan kaya mihraplarının bağlantısı yapılan yol ile sağlanmıştır.

Kaya mihrapları ve bununla bağlantılı kutsal su kaynağı alandaki yerleşimin Hellenistik Dönem öncesine indiğini gösteren en güzel kanıtlardan biridir.¹¹⁰ Inanca göre, Frigya'nın ana tanrıçası Kybele, burada kayanın özünden çıkıp, kutsal su ile birleşerek bölgeye bolluk ve bereket sağlamıştır. Işıklı Kutsal Alanı'nda Frig Dönemi'nden itibaren Kybele için yılın belirli günlerinde törenler yapılmıştır. Bu tür kutsal alanlara girişteki kapı ve mihraplar, kayanın özüne açılışı ifade etmektedir. Kayanın arkasında ise dağ vardır. Bu açıdan kutsal alandaki kapı ve mihrabın anlamı açıktır. Bunlar Frigya Bölgesi'nde Ana Tanrıça Kybele'nin evine açılır. Özünde, tanrı ve tanrıçaya ulaşmayı sembolize eden bu kapı ve mihraplar, Anadolu'nun tüm yöresinde, özellikle de Frigya Bölgesi'nde çok yaygındır.¹¹¹

Resim 41: Su kaynağı alanı.

Resim 42: Işıklı kaynağından Roma kentine su sağlayan kule ve buna su aktaran dönme dolap sistemi.

Resim 43: Işıklı Kaynağı'ndan Roma Kenti'ne su sağlayan kule üzerinde yer alan pişmiş toprak borular.

Resim 44: Işıklı Su Kaynağı'nda yer alan balıklar.

Su Dağıtım Kulesi:

Su kaynağının ön kısmında göl alanı içinde yer alan su kulesi dikkat çekicidir (Resim 42-44). Mevcut kule 5 m yüksekliğinde olup, moloztaş+kiremit ve kireç harç örgüdür. Kulenin doğu tarafında ortada dönme dolap ve buna bağlı kovaların takıldığı çark mili geçki deliği görülmektedir. Bunun üstünde ise dolu kovaların aktarıldığı kanal ve hazne ile kule tepesinden kente su sağlayan pişmiş toprak künk sistemleri yer alır. Bu sistem, biraz üstten gelen suyun kovaları doldurması, kanatlar arasında yer alan dolu kovaların ağırlığı ve suyun akıntısıyla dolabın dönmesi, üstteki kovanın devrilerek kanala ve kanalın da suyu künklere aktarması sistemiyle, sürekli bir döngü olarak çalışmaktadır. Kuleden itibaren Roma şehrine kadar döşenen künk vasıtasıyla su, yükseklik kodunun kurtardığı tüm alanlara verilmekteydi. Sistemin çalıştığı dönemlerde mevcut alanda bugünkü gibi büyük gölet olmayıp, ana kaynaktan gelen su, dönme dolaplardaki kovaları akıntıyla dolduruyor ve sistem sürekli olarak harekete geçiyordu.¹¹²

Sonuç ve Gözlemler:

Işıklı Su Kaynağı'nın bulunduğu alanda yer alan açık hava kutsal alanları ile kaya mihrapları, antik kentteki yerleşmenin en az Frigler Dönemi'ne kadar indiğini göstermektedir. Yukarı kentte yer alan sur duvarlarının gösterdiği stil de M.Ö. 2. yy öncesi yerleşimlere işaret etmektedir. Olasılıkla buradaki yerleşimler, M.Ö. 3. yy Seleukos Hanedanlığı yönetimi zamanına kadar inmektedir. M.Ö. 188 yılında yapılan Apameia Barışı'yla birlikte kentin yönetimi Pergamon Krallığı'na geçmiştir. M.Ö. 130/129 yıllardan itibaren ise tüm Batı Anadolu'da olduğu gibi kent Roma'nın Küçük Asia Eyaleti'ne bağlanmıştır.

Sarıbaba Tepesi zirvesinde yer alan Hellenistik Devir Eumeneia'sını gözden uzak, bin

yılların sessizliği içinde, yalnızca çobanlar, avcılar ve bazen de tarihi eser kaçakçıları ziyaret etmesine rağmen, Roma-Bizans Devri Eumeneia'sı ise su kaynağının yanında bereketli ova içinde oluşuyla, günümüzde cezasını çeker gibidir. O'nun cazip konumu üzerine, Işıklı Kasabası kurulmuş ve antik kentin birçoğu modern yerleşimin altındadır. Diğer taraftan ovaya yayılmış olan yapının bir kısmı ya tarla tesviyesi, yada kum ocağı açılması sırasında tahrip olmaktadır.

DİPNOTLAR

1. Eumeneia Antik Kenti, kuruluş ve yapılar için bkz. SÖĞÜT – ŞİMŞEK 2002a: 301-331. Hellenistik kentin bulunduğu alan, deniz seviyesinden 1297 m yüksekliğindeki Sarıbaba zirvesi ve onun doğusunda yer alan Aralık Tepe arasında, yaklaşık 700 m genişliğinde ve 2 km kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan vadi yamacı üzerinde yer alır. Roma İmparatorluk ve Bizans Devri kenti ise güneyde dağ yamacı altı ile bugünkü Işıklı Kasabası içi ve etrafında yayılmıştır. Sarıbaba Tepesi'nin batı tarafında Kufi Deresi (Glaukos), doğu tarafında Gümüşsu (Siblio-Khoma), kuzeyinde ise Akdağ bulunur.
2. RAMSAY 1897: 353; HEAD 1906: LX; HEAD 1977: 673; MAGIE 1950: 126, 984; RUGE 1907: 1082; SEVIN 2001: 206. Verimli bir ovanın, bol su kaynaklarının bulunduğu, doğu ile batı arasındaki geçiş noktasında kurulan antik kentin daha erken Hellenistik tarihi Seleukos yönetimine dayanmaktadır. Ancak bugüne kadar yukarı kentte sur duvarlarından başka M.Ö. 2. yy'dan daha erkene giden bir buluntuya rastlanmadığı için kentin kuruluşu M.Ö. 2. yy ortaları olarak kabul edilmiştir. RAMSAY Hellenistik kentin kurulduğu alanda daha eskiye giden bir kale olabileceğinden söz etmiştir (RAMSAY 1897, 353-354). Bölgedeki Lampe (Çivril) Ovası'ndaki yerleşimler, Beycesultan'da yapılan kazı verilerine göre, Kalkolitik Çağ'a (M.Ö.5500-3000) kadar dayandırılmıştır (LLOYD – MELLAART, 1962: LLOYD – MELLAART 1965: LLOYD 1972: MELLAART – MURRAY, 1995). Ancak son zamanlarda bölgede yapılan yüzey araştırmalarında Neolitik Çağ'a kadar inen buluntular ele geçmiştir (bkz. ŞİMŞEK 2007a, 737; ABAY – DEDEOĞLU 2005, 41-50).

3. Hierapolis'ten başlayan ikinci yol güzergâhı; Dionysopolis (Ortaköy), Apollon Lairbenos Tapınağı (Bahadınlar Köyü), Lounda (Yukarı Seyit Köyü), Pepouza (Bekilli), Peltai (Çivril), Eumeneia üzerinden Apameia'ya ulaşmaktaydı; Peutinger Tablosu'ndaki yol güzergâhı Eumeneia'dan doğruca Apameia'ya ulaşır. Diğer yönden ise, batıya doğru Eumeneia, Peltai, Lounda ve Laodikeia'ya geçer (ÖZSAIT 1982: 356-357; RAMSAY 1960: 183; DREW-BEAR 1978: 54).
4. SEVİN 2001, 206.
5. Günümüzde sulama amaçlı olarak su kaynağının önüne bent yapılarak gölet oluşturulmuştur.
6. Bölgede Hellenistik Devir'de kurulan Attouda, Trapezopolis, Tripolis, Hierapolis gibi antik kentler de dağ yamaçlarına yaslanmalarıyla, Eumeneia ile büyük benzerlik içindedirler.
7. Kentin ova etrafına inmesinin ana sebepleri; artık savunma gereksiniminin olmaması, diğer taraftan dağ zirvesindeki yaşam koşulları, özellikle de su sıkıntısıdır.
8. Buna benzer bir uygulama Pergamon antik kentinde Yukarı Kent ve Orta Kent düzenlemesi ile kendini göstermektedir (AKURGAL 1993: 328, şek: 285).
9. AKURGAL 1993: 330.
10. AKURGAL 1993: 331, şek. 276, 406.
11. RAMSAY 1897: 354.
12. RAMSAY 1897: 354.
13. RAMSAY, gerçekten de antik kentin bulunduğu alanın coğrafik ve stratejik yönünü, su kaynaklarını ve ovanın verimliliğini düşünerek bu yargıya varmış, ancak bu düşüncesini kanıtlayan bir belge sunamamıştır. Çünkü ana su kaynağının bulunduğu alan ve onun 30 m kuzeyindeki büyük nişlerin Kybele'ye ait olabileceğini düşünmemiştir. Eğer bunu düşünmüş olsaydı, rahatlıkla bu kutsal kaynağın ve buradaki açık hava tapım alanının Tunç Çağı'ndan itibaren kutsal su kaynaklarının yakınında yer alan Anadolu'ya özgü tapınlara ve dolayısıyla Frigler'in Ana Tanrıçası Kybele'ye ait kutsallığına değinebilecekti (ayrıntılı bilgi için bkz. ŞİMŞEK 2007b: 25-39; ŞİMŞEK, 2001: 11; SMITH 1997: 18-19, Lev. I-VIII; MALAY 1990: 389-390). Bu kutsal su kaynağı ve Kybele nişleri ile ilgili bkz. ŞİMŞEK 2007b: 36-38, Res. 64; SÖĞÜT – ŞİMŞEK – BALDIRAN 2002: 143-163.
14. RAMSAY 1897: 354-355.
15. RAMSAY 1897: 355-356; HEAD 1906: LX; Aynı şekilde Attouda ile Laodikeia arasında, yer alan Men Karou tapınağının da rahipleri, Laodikeia'da yetiştiriliyordu ve oradan izin alıyorlardı (RAMSAY 1895: 52); Strabon (XII 8,20)'a göre tapınak, Laodikeia ile Karura'nın ortasındaydı.
16. Bkz. ŞİMŞEK 2007a: 737-738.
17. Bkz. ŞİMŞEK 2007a: 737, Res. 81.
18. RAMSAY 1897: 355; HEAD 1906: LX. Peltai, Klasik Dönem'de zengin ve bölgede etkisi olan bir kentti. M.Ö. 401'de Onbinlerin Dönüşü (Anabasis)'nde Ksenophon (I/2.10) "*Kyros iki günde on fersenk (1 fersenk = 30 stadyum= 5,5 km) aşmış Peltai şehrine vardı. Orada üç gün kaldı; bu arada Arkadialı Ksenias kurban kestirip oyunlar düzenleyerek Zeus Lykaeos şenliklerini kutladı. Oyunlarda ödül alanlara altın kaşağalar verildi. Yarışmaları Kyros bizzat seyretti*" diye bizlere aktarmaktadır. O devirde Peltai, Kyros'un ordularını üç gün yedirip içecek ve konaklatacak kadar zengin bir kentti. Benzer bir örnek olarak, Laodikeia M.Ö. 3 yy'ın ortalarında kurulunca Kolossai önemini nasıl kaybetmişse, Pergamon yönetiminden itibaren Eumeneia önemli hâle gelmiş ve Peltai eski önemini kaybetmiştir (bkz. RUGE 1937: 401, 403).
19. RAMSAY 1897: 355. Eumeneia ve Peltai sikkeleri için bkz; HEAD 1977: 673, 682; SNG 1982: no: 377-398, 634-642.
20. RAMSAY 1897: 365; MAGIE 1950: 1245, not:19. Conventus Yönetim Birliği'ne dahil olan Kyzikos, Tralleis, Philedelphia, Sardeis gibi büyük kentleri temsil eden üyeler, dönüşümlü olarak bu toplantılara ev sahipliği yapıyorlardı. Aynı olay Laodikeia için de geçerlidir. Kent, Kibyra Conventus Birliği'ne dahil olmasına rağmen, toplantıların sürekli Kibyra'da yapıldığına dair herhangi bir kanıt yoktur (RAMSAY 1897: 365). Bu birliktelikte daha çok üyeler arasındaki karşılıklı anlaşmalar ve ticaret söz konusu olup, bu yönden birçok kent aralarında geçerliliği olan örneğin; Hierapolis-Laodikeia, Hierapolis-Ephesos, Hierapolis-Tralleis vd. olduğu gibi birlik sikkeleri basmışlardır.
21. HEAD 1906: 211, no:1-5, Lev. XXVII.1; HEAD 1977: 673; SNG 1982: no: 377-378.

22. HEAD 1977: 673; SNG 1982: no: 379-382.
23. HEAD 1977: 673-674; SNG 1982: no: 383-398; DREW-BEAR 1978: 62-64.
24. RAMSAY 1897: 355-356; HEAD 1906: LX; MAGIE 1950: 984-985; HEAD 1977: 673; RAMSAY 1969: 147. Attouda ve Laodikeia arasında yer alan Men Karou tapınağının etrafında da çok önemli bir tıp okulu vardı (Strabon, XII/8.20). Bu kapı ölüm ile yaşam arasındaki geçişi sağlayan bir semboldü. Tanrı kapı önünde duruşuyla hem hayatı hem de ölümü sembolize ediyordu. Ramsay tarafından sözü edilen Attanassos Hieron'u ve bunun etrafındaki tıp okulu olasılıkla Kufi Çayı'nın getirdiği alüvyon altında kalmış olmalıdır. Bölgede yer yer yapılan hafriyatlarda zemin seviyesinden 5-6 m altına yapı kalıntıları ortaya çıkarılmaktadır.
25. RAMSAY 1897: 356, yazıt 195-196; SNG 1982: no. 396-397. Frigya ve Pisidya Bölgesi'nde Atlı Tanrılar, Geç Roma İmparatorluk Dönemi'nde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır (Binici tanrılar için bkz. DELEMEN 1999).
26. RAMSAY 1897: 356.
27. RAMSAY 1897: 356; HEAD 1977: 673; HEAD 1906: 212, no:11; SNG 1982: no.382.
28. RAMSAY 1897: 356. Karya formu içinde hakimiyet ve gücü sembolize eden çift yüzlü balta Zeus taşıırken, Frigya'da bu sembolik silahı Apollon Lairbenos-Kareios ve binici tanrılar taşımaktadır (bu formlar için bkz. ŞİMŞEK, 2000: ŞİMŞEK 2001: 10-12, Res.9; RITTI 1987: 78-79; CEYLAN – RITTI 1997: 57 vd., Lev.14-16).
29. RAMSAY 1897: 356-357; HEAD 1977: 674; SNG 1982: no: 394.
30. Bkz. SNG 1982: no: 343-349; HEAD 1977: 671.
31. Frigya Bölgesi'nde Attanassos Hieron'u (RAMSAY 1897, yazıt no:195-196) ve Men Karou Hieron'u (Strabon, XII 8,20; RAMSAY 1895: 167-168) etrafında görülen tıp okulunun ve buna bağlı olarak doktor yetiştirmesi, Salbakos (Babadag) Dağı'nın güneybatı eteklerinde Karya Bölgesi'nde yer alan Herakleia Salbakos Antik Kenti'nde de olup, burada tıp eğitiminin çok ileri gittiği ve Roma İmparatorları Traianus (M.S. 98-117), Marcus Aurelius (M.S. 161-180) ve Lucius Verius (M.S. 161-169) doktorlarının bu okulda yetiştirildiği bilinmektedir (bkz. BUCKLER – CALDER 1939: XIV, no. 91, 97-98).
32. RAMSAY 1897: 357.
33. RAMSAY 1897: 358, yazıt no: 197.
34. RAMSAY 1897: 358.
35. RAMSAY 1897: 357-358; HEAD 1906: 214-219, no: 23, 53-54; SNG 1982: no: 389, 395.
36. PRICE – TRELL 1977: 207, 263, no: 395, Fig. 23.
37. HEAD 1906: 221, no: 64-65, Lev. 27/13.
38. RAMSAY yazıtlara dayanarak kentte, M.S. 2. yy'da İmparatorluk kültürünün yer aldığını ve bir Sebasteion'un varlığından söz etmektedir (RAMSAY 1897: 365, yazıt no: 199).
39. RAMSAY 1897: 358.
40. PRICE – TRELL 1977: 28, 120, 263, no: 395/1.2, sikkedeki betimlemelere göre tapınak, üç basamaklı bir alt yapı üzerindedir. Sütunları kabartmalı tamburlar üzerinde durmakta olup, alınlıkta karşılıklı iki figür yer alır.
41. PRICE – TRELL 1977, 263, no: 396.
42. RAMSAY 1897: 360-361. Frigya'da Laodikeia, Attouda ve Karura üçgeninin ortak noktasında bölge için çok önemli olan Men Karou Tapınağı ve Tıp Okulu yer almaktaydı (Strabon, XII 8, 20; RAMSAY 1895: 167-168).
43. PRICE – TRELL 1977: 263, no: 397.
44. RAMSAY 1897: 365, yazıt no: 199; DREW-BEAR 1978: 70-71, yazıt no: 6.
45. RAMSAY 1897: 366.
46. Karya'da Zeus Panamaras rahipliği yıllığı ve seçimle geliyordu (RAMSAY 1897: 359).
47. RAMSAY 1897: 359.
48. RAMSAY 1897: 359, yazıt no: 203. Aynı şekilde Lagina Hekate Tapınağı *naos*'u içinde elbise süsü olabilecek yaprak altın parçalarının bulunması, burada da rahiplerin kutsal törenler için altın elbise giydiklerinin göstergesidir (bkz. TIRPAN – SÖĞÜT 2002: 344; TIRPAN – SÖĞÜT 2005: 34-35, Res. 40).
49. RAMSAY 1897: 360.
50. RAMSAY 1897: 360, yazıt no: 203.
51. RAMSAY 1897: 368.
52. RAMSAY 1897: 368, yazıt no: 201.

53. RAMSAY 1897: 368, yazıt no: 197, 203.
54. RAMSAY 1897: 368.
55. RAMSAY 1897: 369.
56. RAMSAY 1897: 369.
57. RAMSAY 1897: 370, yazıt no: 197.
58. RAMSAY 1897: 369-370. Örneğin Aphrodisiaslılar, Aizonaili M. Ulpius'un tavsiyelerine uymak zorundaydı. Bu yüzden *logistes*'ler kentlerin serbestlik özelliklerine müdahale eder şekilde algılanmıştı (RAMSAY 1897: 370).
59. Örneğin Plinius bu çeşit bir görev için Bitinya'ya Roma İmparatorluğu'nun düzenleyicisi olarak gönderilmişti (RAMSAY 1897: 370).
60. Önemli kentler için gerekli görülmesi durumlarında İmparator tarafından atanma yapılmıyordu (RAMSAY 1897: 370).
61. RAMSAY 1897: 370-371.
62. RAMSAY 1897: 371, yazıt no: 357-358; MAGIE 1950: 985; DREW-BEAR 1978: 106, 109, yazıt no: 45,48; CALDER – BUCKLER – GUTHRIE 1933: no: 358. Kentte Hera tapımı karakteristik değildi ve Herais kabilesi belki de Argeias kabilesi ve sikkeler üzerinde görülen isimle açıklanabilir.
63. RAMSAY 1897, 371, yazıt no: 207,378; MAGIE 1950, 985; DREW-BEAR 1978, 87, yazıt no: 21.
64. RAMSAY 1897: 371, yazıt no: 208. Athenais olasılıkla Pergamon tanrıçası Athena Nikephoros'un adından türetilmiş olabilir. Eumeneia sikkeleri üzerinde Pergamon tipinde miğfer giyen, Pallas başı sıklıkla görülmektedir. Bu askeri unsurlar şüphesiz kentin yeni kuruluşu ile ona güç veriş simgeler. Eumeneia sülaleleri içinde Athenais kayıtlarının varlığı, Pergamon kolonisi içinden gelenleri, aynı zamanda da Trakyalı, Misyalı ve Galatyalı paralı askerlerin varlığını ortaya koyar.
65. RAMSAY 1897: 371, yazıt no: 364. İmparator Hadrianus şüphesiz eski bir sülalenin yeniden adlandırılışı olabilir. Özellikle Hadrianus'un, Eumeneia'yı ziyareti sonucunda bu isim popüler olmuştur.
66. Kentte özellikle Apollon'un kutsal sayılması ve sikkeler üzerinde betimlenmesi sonucu tanrıya olan saygıdan dolayı bu sülalenin varlığı ortaya konmaktadır (RAMSAY 1897: 372).
67. MAGIE 1950: 126.
68. MAGIE 1950: 676.
69. MAGIE 1950: 985; RAMSAY 1897: 377, 379-380, yazıt no: 200, 209; BUCKLER – CALDER – GUTHRIE 1933: no: 328, 340.
70. RAMSAY 1960: 164. Khoma, Eumeneia'nın 20 km kadar doğusunda yer alır.
71. Komnena (XI 5, 6) 1996, 338-339.
72. RAMSAY 1897: 373; RAMSAY 1960: 82.
73. Niketas (VI.1) 1995: 123; RAMSAY 1897: 373; RAMSAY 1960: 82.
74. RAMSAY 1960: 82; RAMSAY 1895: 219.
75. Bölgede Sarıbaba Tepesi'ne hâkim olmak, tüm Işıklı Ovası geçişlerine hâkim olmakla eş değerdedir. Apameia (Dinar) geçişi bugün olduğu gibi, su kaynağı ile tepe yamacı arasındaki dar noktadan sağlanmaktaydı; çünkü kaynağın güney tarafı tamamen bataklıktı.
76. AKARCA 1987: 82-91, Res. 46-49; AKURGAL 1993: 327-359, şek. 285-286, 296-297. Ayrıca araziye bağlı olarak yapılan şehircilik planı için Aigai, Assos, Termessos için bkz. AKARCA 1987: 85-91.
77. Sarıbaba Tepesi'nin, Işıklı Kasabası'nın olduğu güney yönü, Kufi Deresi'nin yer aldığı batı yönü ve göl alanının bulunduğu doğu yönü sarp, uçurum ve çok dik engebeli bir yapıya sahip olduğu için, zorunlu olarak kent girişi kuzeydoğu yönden verilmiştir.
78. Pergamon Krallığı yönetiminde II. Eumenes adına M.Ö. 2. yy'ın ortalarında ismi değiştirilen kentte, daha erkene giden örneklerden birisi de bu sur duvarlarıdır. Yukarıda da değindiğimiz gibi bu alandaki kalıntıların eskiye gitmesi doğaldır. Belki ileride kentte yapılacak araştırmalar sur duvarlarından başka M.Ö. 2. yy'dan daha erkene giden buluntuların açığa çıkarılmasını sağlayacaktır.
79. Bu yapı izlenebildiği kadarıyla 6 m uzunluğunda, 5.5 m genişliğinde olup, temeli iri dikdörtgen bloklardan inşa edilmiştir.
80. Tapınak mimarisinde kareye yakın *naos*, bir Hellenistik Devir özelliğidir. Altta izlenebilen bloklar iri, dikdörtgen şeklinde ve kaba yonuludur.
81. Yapı, 2.62 m x 1.55 m ebadında, duvar kalınlığı 0.85 m olup, alt kısmı yüzey seviyesinden -1.60 m derinliktedir.
82. RAMSAY 1897: 366.
83. Böyle önemli bir Hellenistik kentte tiyatro ya-

- pısı olmalıdır. Bunun içinde en uygun alan doğudaki vadi yamacıdır. Burası ovanın ve göl alanının manzarasına hâkim olup, hava dolaşımı ve rüzgâr yönü bakımından da çok uygundur.
84. Eumeneia gibi dağ zirvesinde kurulan ve tek bir su hattı olan antik kentler için, kente su sağlayan sistemin hayati önemi vardır. Çünkü sistemde oluşacak en küçük aksaklık şehrin tamamen susuz kalması demektir. Bu açıdan hatın güvenliği çok önemlidir.
85. Patara kaya oyu mezarlar için bkz: DEMIRER 1998: 26-30, Çiz. 2-4, Res. 1-20; IŞIK 1997: 191-199, Çiz. 1, 3, 5, 7, Res. 1,6; IŞIK 1999: 162-166, Res. 9-13.
86. Attouda kaya oyu mezarları için bkz. ŞİMŞEK 2002c: 233-234, Çiz. 1-2, Res. 6; ŞİMŞEK 1999: 316, 328, Çiz. 3, Res. 7.
87. Herakleia Latmos kaya oyu tekneleri için bkz. PESCHLOW 1990 ve PESCHLOW 1991.
88. Hierapolis örnekleri için bkz. ŞİMŞEK 1997b, 16-17, 69-70, Res. 192-219.
89. ŞİMŞEK 2002a, 10-11, Res. 9-10.
90. ŞİMŞEK 2007c, 310-312, Res. 113abc.
91. ŞİMŞEK 2002c: 233-235, Res. 3, 6, 9.
92. ŞİMŞEK 2002b: 5-7, Res. 2, 9.
93. Tarla sahibi tarafından kazı sonunda bu mezarda ele geçen eserler, Denizli Müzesi Müdürlüğü'ne teslim edilmiş olup, mezar içinde bulunan pişmiş toprak *unguentarium*, *sigillata* tabaklar, pişmiş toprak heykelcik, libasyon kabı ve testicik daha çok Hellenistik karakter gösterirken, camdan yapılmış 5 adet torba gövdeli *unguentarium*, cam bardak, cam tıp aleti, bronz *strigilis*, kemik saç iğnesi ve cam boncuklar Erken Roma İmparatorluk Devri özelliğini yansıttılar.
94. Bu dikdörtgen çanak çok sığ olup, stel yuvası için yeterli derinliğe sahip değildir. Ancak kayanın arka kısmı kesilmiş olup, yuvanın bir kısmı da kırılmıştır. Eğer yuvanın üst kısmı kırılmışsa, bu yuva bir stel için yapılmış olabilir. Mezar girişlerinin yanlarına hem Hierapolis'te hem de Kolossai'de steller dikildiği bilinmektedir.
95. ŞİMŞEK 2002a: 10-12, Res. 12.
96. Hierapolis örnekleri için bkz. ŞİMŞEK 1997b: 26-27, 72-74, Çiz. 60-67, Res. 234-257.
97. ŞİMŞEK 1999, 328, Çiz. 1, Res. 3-4; ŞİMŞEK 2002c, 232-237, Çiz. 3, Res. 4,10-12.
98. ŞİMŞEK 1999, 319-320, 333-331, Çiz.4-7, Res. 30-36; ŞİMŞEK 2002b, 7-15, 27-39, Çiz. 1-17, Res. 12-14, 16-49.
99. ŞİMŞEK 2007c, 302-306, Res. 106-108.
100. Dokymeion atölyelerinde bol miktarda üretilen bu tip lahitlerin taslak halinde değişik kentlere gönderildikleri bilinmektedir. Eumeneia'ya da bunlar taslak halinde getirilmiş ve ince işçilikleri yerinde yapılarak kullanılmış olmalıdır.
101. Sütunlu lahitler için bkz. ŞİMŞEK 1997a: FERRARI 1966.
102. Bu mezarların ova içindeki dağılımı için bkz. SÖĞÜT – ŞİMŞEK 2002b, 282, Res. 8.
103. RAMSAY 1897, 367, yazıt no:226, 280.
104. Su kaynağının kuzeydoğusunda alt kısmı kayaların düzleştirilmesiyle yapılan anıt mezarların, üzerleri düz ya da tapınak şeklinde beşik çatılı olabilir. Ancak bunlara ait günümüzde üst çatı blokları tespit edilemediği için üst örtü hakkında kesin bir fikir yürütecek konumda değiliz.
105. Eumeneia'da Hıristiyanlığın yayılmasından sonra Roma İmparatorluk Dönemi kentinde çok büyük değişiklikler yapılmıştır (RAMSAY 1897, 367). Daha sonraki dönemlerde de kent yapılarının bulunduğu alanda kasaba yerleşimi oluşturulmuş olup, birçok yapı taşları binaların yapımında kullanılarak tahrip edilmiştir.
106. Lykos Vadisi'nde M.S. 1. yy'da Laodikeia, Hierapolis ve Tripolis'te Dor düzeninin yaygın olduğu bilinmektedir.
107. RAMSAY bu mezar taşları için *bomos* terimini kullanmıştır (RAMSAY 1897: 367). Öyle ki mezar taşları, vasiyet üzerine mezar önlerinde yapılan törenlerde sunu için, hem bir *bomos*, hem de anıt mezar yanına dikilen mezar sahibinin yazıtlı ve kabartmalı mezar taşıdır. Özellikle Lykos Vadisi'nde Hierapolis'te mezar önünde vasiyet üzerine yapılan törenlerde *bomos*'lar kullanılmıştır (bkz. ŞİMŞEK 1997b: RONCHETTA 1987). Ayrıca Kolossai'de yer alan ve mezar giriş yanlarına dikilen Eumeneia tipli mezar taşları da bu amaçla kullanılmış olmalıdır (bkz. ŞİMŞEK 2002a: 10-13, Res. 13).
108. RAMSAY 1897: 365. Ayrıca, mezar steli ve taşları için bkz. DREW-BEAR 1978: CALDER – BUCKLER – GUTHRIE 1933: no: 328-360.

- Mezar taşları üzerinde ölen mezar sahibinin kabartması, yün sepeti, ayna-tarak, köşelerde yaban keçisi başlarının yer aldığı girland çelengi, rozet, kartal, çelenk vb. betimlenmiştir.
109. ŞİMŞEK 2007b, 36-38, Res. 64.
110. Bölgedeki höyük yerleşmeleri göz önüne alındığında, kutsal su kaynağının bir Anadolu geleneği olarak Tunç Çağı'ndan itibaren dinsel seremoniler için kullanıldığı düşünülebilir.
111. Kaya mihrapları ve sunu çanakları için bkz. HASPELS 1971: IŞIK 1989: IŞIK 1999: SÖĞÜT – ŞİMŞEK-Baldıran 2002; BELLİ 2000; ÇAPAR 1978: SIVAS 1999: ŞİMŞEK 2007a: Frigya ve Karya geçiş bölgesinde Kazanes ve Tabai Vadisi için bkz. ŞİMŞEK 2007b.
112. Su kulesinin az ilerisinde gölet içinde kalan zemin mozaïği, bu alanda yer alan bir havuza ait olmalıdır. Belki su kulesindeki kovalı dönme dolabını harekete geçiren kaynak suyu, daha sonra bu havuzda toplanıyordu. Ayrıca su dolaplarının çalışma sistemleri hakkında bkz. BENDEL 1997: 24-25.

KAYNAKÇA

- ABAY, E. – DEDEOĞUL, F. 2005, “2003 Yılı Denizli/Çivril Ovası Yüzey Araştırması”, *AST II*, Ankara, 41-50.
- AKURGAL, E. 1993, *Anadolu Uygarlıkları* (4. Baskı), İstanbul.
- AKARCA, A. 1987, *Şehir ve Savunması*, TTK, Ankara.
- BELLİ, O. 2000, “Van Bölgesi'nde Urartu Krallarına Ait Çivi Yazılı Anıtsal Kaya Kapıları”, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi 1932-1999* (Ed. O. BELLİ), İstanbul.
- Buckler, W. H. – CALDER, W. H. 1939, *Monuments and Documents From Phrygia and Caria, Monumenta Asiae Minoris Antiqua* Vol.VI, The Manchester University Press.
- BUCKLER, W. H. – CLDER, W. H. – Guthrie, W.K.C. 1933, *Monuments and Documents From Eastern Asia and Western Galatia, Monumenta Asiae Minoris Antiqua* Vol.IV, The Manchester University Press.
- BENDEL, L. 1997, *Icatlar* (Çev. N. ELHÜSEYİNİ), İstanbul.
- CEYLAN, A. – RITTI, T. 1997, “A New Dedicati-on to Apollo Kareios”, *Epigraphica Anatolica* 28 (1997), 57-67, Lev.14-16.
- ÇAPAR, Ö. 1978, “Anadolu'da Kybele Tapınımı”, *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 29, Sayı 1-4, Ankara, 191-210.
- DELEMEN, İ. 1999, “Anatolian Rider-Gods, A Study on Stone Finds from the Regions of Lycia, Pisidia, Isaura, Lycaonia, Phrygia, Lydia and Caria in the Late Roman Period”, *Asia Minor Studien* 35, Bonn.
- DEMİRER, Ü. 1998, “1996 Yılı Patara Oygu Mezarlar Kurtarma Kazısı”, *Müze Kurtarma Kazıları Semineri VIII*, 25-42.
- DREW-BEAR, Th. 1978; “Inscriptions d'Eumeneia”, *Ius Antiquum et Popyrologicom Pertinentia* 14 (1979), 53-114.
- FERRARI, G. 1966, *Il Commercio Dei Sarcofagi Asiatici*, Roma.
- HEAD, B. V. 1906, *Catalogue of The Grek Coins of Phrygia*, London.
- HEAD, B. Von 1977, *Historia Nummorum. A Manual of Greek Numismatics* (1911, genişletilmiş baskı 1977), London.
- HASPELS, C. H. E. 1971, *The Highlands of Phrygia Sites and Monuments*, Princeton University Press, New Jersey.
- IŞIK, F. 1989, “Batı Uygarlıklarının Kökeni, Erken Demirçap Doğu-Batı Kültür ve Sanat İlişkilerinde Anadolu”, *Türk Arkeoloji Dergisi* 28, Ankara, 1-39.
- IŞIK, F. 1997, “Patara 95 (Oygu Mezar Kazıları H. IŞKAN-IŞIK – N. ÇEVİK)”, XVIII. *Kazı Sonuçları Toplantısı II*, 191-217.
- IŞIK, F. 1999, “Patara 97 (oygu mezar kazıları H. Işkan ve N. Çevik)”, XX. *Kazı Sonuçları Toplantısı II*, 159-178.
- KSENOPHON, 1998, *Anabasis, Onbinlerin Dönüşü* (Çev. T. GÖKÇÖL), İstanbul.
- LLOYD, S. – MELLAART, J. 1962, *Beycesultan I*, London.
- LLOYD, S. – MELLAART, J. 1965, *Beycesultan II*, London.
- LLOYD, S. 1972, *Beycesultan III. 1*, London.
- MELLAART, J. – MURRAY, A. 1995, *Beycesultan*, Vol. III, Part.II, London.
- MAGIE, D. 1950, *Roman Rule in Asia Minor*, Vol. I-II, Princeton.
- MALAY, H. 1990, “Batı Anadolu'da Yerel Tanrılar ve Tapım Merkezleri”, X. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 389-395, Lev. 251-255, Niketas Khoniates, 1995.
- Historia, *Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri* (Çev: F. IŞILTAN), TTK, Ankara.

- ÖZSAIT, M. 1982, "Anadolu'da Roma Egemenliği", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi* III, İstanbul, 326-361.
- PESCHLOW, A. 1990, "Die Nekropolen von Latmos und Herakleia am Latmos", VII. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 153-169.
- PESCHLOW, A. 1991, "Die Nekropole von Herakleia am Latmos", VIII. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 383-399.
- PRICE, M. J. – TRELL, B. L., 1977, *Coins and Their Cities, Architecture on the Ancient Coins of Greece, Roma and Palestine*, London.
- RAMSAY, W. M. 1897, *The Cities and Bishoprics of Phrygia. The Local History of Phrygia II*, Oxford.
- RAMSAY, W. M. 1960, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* (Çeviren: M. PEKTAŞ), İstanbul.
- RUGE, W. 1907, "Eumeneia", *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft* VI.1, 1082.
- RUGE, W. 1937, "Peltai", *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft* XIX.1, 401-403.
- RONCHETTA, D. 1987, "Necropoli", *Hierapolis Di Frigia 1957-1987*, Milano, s. 105-112.
- RITTI, T. 1987, "Religione", *Hierapolis Di Frigia 1957-1987*, Milano, s.75-84.
- SEVİN, V. 2001, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, TTK, Ankara.
- SİVAS, T. 1999, *Eskişehir-Afyonkarahisar-Kütahya İl Sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtları, Eskişehir Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları no: 5, Eskişehir.*
- SMITH, T. J. 1997, "Votive Reliefs From Balboura And Its Environs", *Anatolian Studies* 47 (1997), 3-49, Lev. I-VIII.
- SNG 1982, *The Royal Collection of Coins and Models Danish National Museum Phrygia, Sylloge Nummorum Graecorum*, New Jersey.
- Strabon, 1987, *Coğrafya, Anadolu* (Kitap. XII, XI-II, XIV), (Çev. A. PEKMAN), İstanbul.
- SÖĞÜT, B. – ŞİMŞEK, C. – BALDIRAN, A. 2002, "Labraunda Açık Hava Kült Alanı", *TÜBA-AR*, 5, 143-163.
- SÖĞÜT, B. – ŞİMŞEK, C. 2002a, "Eumeneia", *Dünden Bugüne Çivril Sempozyumu Bildiriler (Eylül 2001 Çivril)*, Ankara, 301-331.
- SÖĞÜT, B. – ŞİMŞEK, C. 2002b, "Çivril ve Çevresindeki Arkeolojik Kalıntılar", *Dünden Bugüne Çivril Sempozyumu Bildiriler (Eylül 2001 Çivril)*, Ankara, 279-299.
- ŞİMŞEK, C. 2007a, "Çal ve Baklan İlçelerindeki Arkeolojik Kalıntılar", 21. *Yüzyıla Girerken Geçmişten günümüze Çal Yöresi (01-03 Eylül 2006 Çal Sempozyumu Bildirileri)*, Denizli, 729-757.
- ŞİMŞEK, C. 2007b, "Antik Kazanes Vadisi ve Alacain (Agathe Kome) Yerleşmesi", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 124 (2007), 13-44.
- ŞİMŞEK, C. 2007c, *Laodikeia (Laodikeia ad Lycum)*, İstanbul.
- ŞİMŞEK, C. 2002a, "Kolossai", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 107 (2002), 3-16.
- ŞİMŞEK, C. 2002b, "Trapezopolis Antik Kenti Nekropolü I-II", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 109-111 (2002), 3-18, 27-40.
- ŞİMŞEK, C. 2002c, "Attouda Nekropolü", *Birinci Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarihi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu (The First International Symposium of History, Archeology and History of Art in Lower Basin of Meandros)*, (15-16 Kasım 2001, Söke-Aydın), İzmir, 229-245.
- ŞİMŞEK, C. 2001, "Karahayıt Kabartması", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 100, 5-15.
- ŞİMŞEK, C. 2000, "Regional Cultures In The Lycos Valley And Its Neighbourhood", *2nd International Symposium On Pisidian Antioch, July, 02-04 '2000 (2-4 Temmuz 2000, 2. Uluslararası Pisidia Antiocheia Sempozyumu'nda sunulan bildiri)*, baskıda.
- ŞİMŞEK, C. 1999, "Antik Dönemde Babadağ Çevresi", *I. Babadağ Sempozyumu, Tarihte ve Günümüzde Babadağ*, Pamukkale Üniversitesi, Denizli, 316-362.
- ŞİMŞEK, C., 1997b, *Hierapolis Güney Nekropolü (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Konya.
- ŞİMŞEK, C. 1997a, "Laodikya Sütunlu Lahti", *Türk Arkeoloji Dergisi Dergisi* 31 (1997), 269-289.
- ŞİMŞEK, C. 1998, "Laodikya Ana Küme Girlandlı Lahidleri (A ve B)", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 85 (1998), İstanbul, 1-28.
- TIRPAN, A. A. – SÖĞÜT, B. 2002, "Hekate Temenosu 2000 Çalışmaları", 23. *Kazı Sonuçları Toplantısı 2 (28 Mayıs-01 Haziran 2001, Ankara)*, 343-350.
- TIRPAN, A. A. – SÖĞÜT, B. 2005, *Lagina, Muğla.*